

LIGET

2018-3
március

[XXXI. évfolyam 3. szám]

ligetmuhely.com

TARTALOMJEGYZÉK [XXXI. évfolyam 3. szám]

KÁLLAY GÉZA KÖNYVÉHEZ

Farkas Attila Márton MEDITÁCIÓK AZ IDŐRŐL	4
Péter Ágnes SZEMÉLYES JELENLÉT	17
Kőszeghy László ANGELUS NOVUS	24

SZÁZ ÉVE MÁR

Bene Zoltán KÉPEK, SODRÁSBAN	28
Somfai Anna FÉREGJÁRATOK	35
Szirmai Panni PORHINTŐK	37
Rigó Kata LENYOMAT	40
Szvetelszky Zsuzsanna KINT ÉS BENT/ LEAN ÉS REND	46

Kiss Lajos András | **EURÓPA, EURÓPA ÉS ÚJRA EURÓPA...** 49

Birtalan Ferenc | **HARDY** 84

Kicsák Lóránt | **A TÁRSADALOM MEGÚJULÁSI** 86

KÉPESSÉGÉNEK KIMERÜLÉSÉRŐL

Cserhalmi Luca | **A TÉR BEMOZDUL** 105

Szabó Annamária | **A PORTRÉ TAPASZTALATA** 115

Mészáros Blanka | **TÜKÖRKÉPEK** 125

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

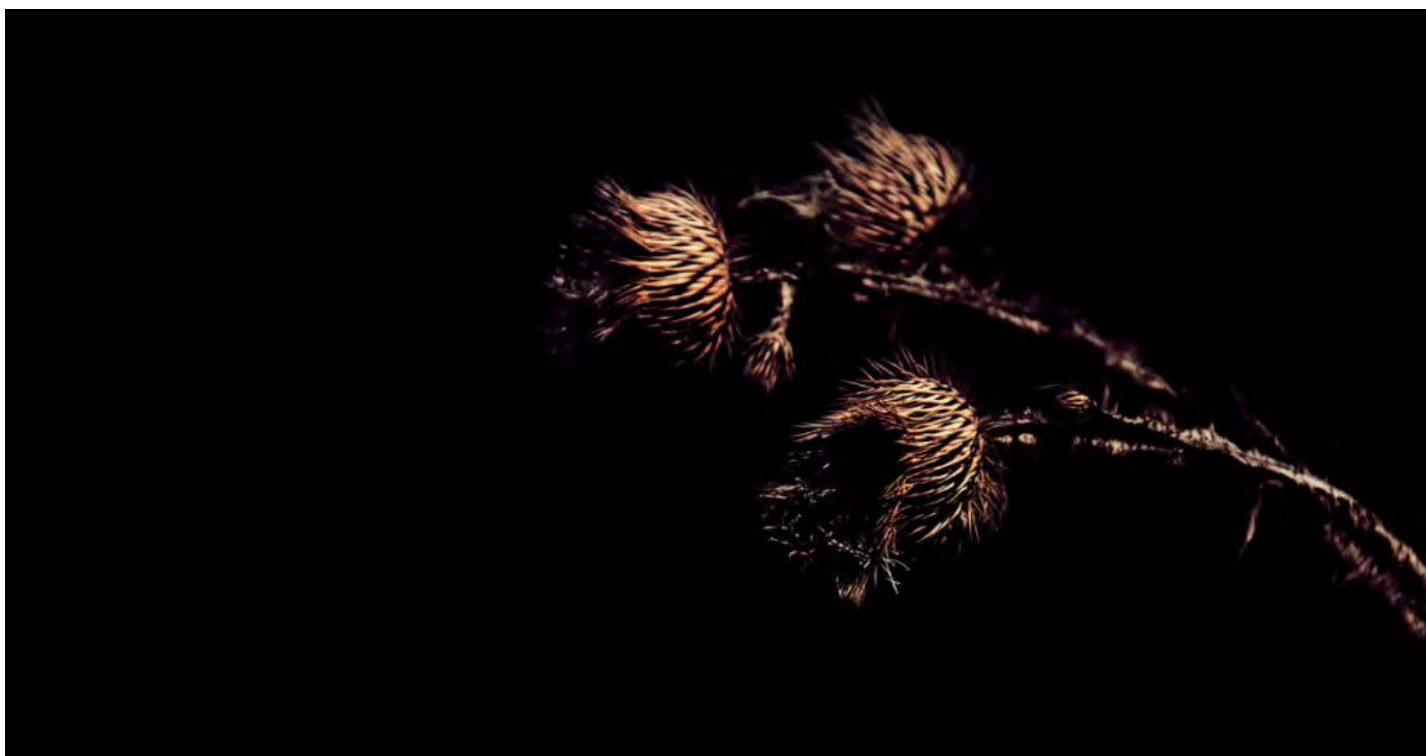
Szerkesztők | Horgas Judit, Levendel Júlia, Horgas Béla
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Farkas Attila Márton

MEDITÁCIÓK AZ IDŐRŐL

KÁLLAY GÉZA EMLÉKÉRE

2018-03-16 | ESSZÉ

I. Helydarab

„Amikor – akár a hétköznapi életben – megfigyelünk valamit, s ehhez a tárgyat valamilyen módon rögzítjük, ezt térben tesszük: meghatározott helyet jelölünk ki számára; a hely a tér egy meghatározott pontja (ponthalmaza, része, részlege) lesz; egy 'itt vagy ott'. Így a hely úgy tűnik elénk, mint a tér elfoglalt területe, és ha a dolog, ami 'teret tölt be', nem mozog, viszonylag jól körülírható helyről beszélhetünk. Ugyanakkor az időre még mindig úgy gondolunk, mint ami 'múlik', 'telik', 'repül'

(*valahogy a tárgy 'körül', 'felett', 'alatt': valahogyan, valahol*). Kétségtelen, hogy a teret vagy a helyet nem a tárgytól 'elkülönítve', attól 'függetlenül' érzékeljük: épp a tárgy az, ami számunkra 'helyet hasít ki a térben', egy 'helydarabot', ahogy Michel Foucault mondaná" – írja Kállay Géza Shakespeare tér és időszemléletéről szóló tanulmányában.[1]

joviális fickó

Már egy ideje írogattam a Ligetbe, és barátkoztam a folyóirat szerzői-szerkesztői körével, amikor Gézát megismertem. Ha jól emlékszem, külföldről tért haza, ezért nem találkoztunk korábban. Varga Zolinak, a Liget ma már talán legrégebbi állandó szerzőjének gödöllői kertje volt az a „helydarab”, amit Géza kihasított akkor a térben. Ott történt, hogy vigyorogva odajött hozzám egy ősz hajú, szakállas, de fiatalos, szemüveges, pirosposzsgás joviális fickó, az a fajta, aki első látásra szimpatikus mindenkinek, mert árad belőle a jóság és a vidámság. Mondja nekem, hogy olvasta az írásomat Lakoff és Johnson kognitív metafora elméletéről, és hogy milyen remek, hogy ezt valaki ismeri Magyarországon. És tényleg őszinte örömet láttam a szemében, ami zavarba ejtett, minthogy ritkán látok ilyesmit.

Akkoriban az ELTE Tudományfilozófiai Tanszékén és az Amerikanisztika Tanszéken kívül nemigen foglalkoztak ezzel a területtel, sőt még csak nem is hallottak róla olyanok sem, akiknek amúgy a nyelv a szakmájuk. Az az idő azonban *elmúlt, eltelt*, és a helyzet változott, sok helyen a csapból is a kognitív metafora elmélet folyik, egyik tanítványom és közeli barátom is ebből doktorál, én hülyítettem meg vele anno, és igazi tanítványnak bizonyult, mert sokkal jobban ért a témához, mint én.

A kognitív nyelvészet szerint csakis úgy tudunk értelmezni, illetve jelentést adni bárminek, ha konkrét fizikai tapasztaláshoz hasonlítjuk. Pontosabban nem mi, hanem az elme, mert az eljárás evolúciósan kialakult tudattalan folyamat. Minden absztrakció mögött testi tapasztalás rejlik, ezért képtelenek lennénk metaforák és metonímiák nélkül érteni és gondolkodni. A metafora és a metonímia nem költői vagy retorikai szóképek, hanem a kommunikáció nélkülözhetetlen eszközei, alapelemei. Például az előző mondatomban is az a kijelentés, hogy az absztrakciók *mögött rejlik* a testi tapasztalás, metaforikus, ami mutatja, hogy az elme a „tapasztalás” absztrakt fogalmát olyan fizikai objektumként kezeli, ami térben rejlik egy másik fizikai objektumként kezelt fogalom, az „absztrakció” mögött. A két absztrakt fogalmat végső soron a „rejlik” ige által értjük meg ebben a szituációban. De metafora a „mutatja” ige is, hiszen az adott példa nem ember, aki az ujjával rámutat valamire. Alig van olyan mondatunk, ami nem metaforikus.

a gödöllői találkozás

A tér és a térbeli mozgás mindennapi fizikai tapasztalását is úgy használjuk átvitt értelemben, köznap metaforaként, mint szinte minden más fizikai tapasztalást. Kállay Gézához például akkor a

közös érdeklődés miatt *közel kerültem*. Sajnos, azóta *eltávolodtam* nemcsak a kognitív nyelvészettől, hanem általában a bölcsészettől, az akadémizmus pedig mindig is *távol állt* tőlem. Az a gödöllői találkozás hirtelen olyan *közelinek* tűnik, hogy úgy érzem, valóban *elrepült* az azóta eltelt idő, pedig *hol* van már az a nap?

Végső soron a hasonlóságot is a tér élményével fogjuk fel, minthogy a közelség élménye rejlik ebben is. Két dolog hasonlít egymáshoz. Hasonlóság = Közelség, Különbség = Távolság. Az osztályozó táblázatok ezt szépen kifejezik, ahol egymás mellett vannak a leginkább hasonló dolgok, és egymástól legtávolabb a legjobban különbözők. A leszármazás fogalmisága is „tér szerű” az elménkben, ezért beszélünk *közeli* rokonról vagy *távoli* ősökről, de ebben az Idő = Tér metafora is közrejátszik.

A tárgy teret *tölt be*, elmélkedik Géza. Ha folytatom ezt az elmélkedést, akkor a tér tartály, hiszen csak egy tartályba lehet bármit is betölteni, és a tárgy a tartály tartalma. De hol a tartály fala? A térnek nincsen fala, az végtelen, legalábbis az emberi tudat (és nem a fizikai valóság) számára. Vagy ez a metaforikus használat akkoriban alakult ki, amikor az ember a teret még hatalmas, zárt gömbként képzelte, amit a szférák úgy zárnak le, mint valami termést a héjak?

örökké ott van

A tárgy statikus, és körülötte, felette, alatta az idő telik, múlik, repül. Ha Géza ott és akkor azonos volt a hellyel, Zoli kertjével, és az idő elrepült, elmúlt és eltelt körülötte, felette és alatta, az azt jelenti, hogy az idő tűnt el onnan, nem a hely, ami Gézával egyenlő. Az idő ment, Géza maradt. Örökké ott van, időtlenül.

II. Térszerűség

„De az időt még kevésbé érzékeljük 'elszigetelten', a tárgytól 'elkülönülten', hiszen az időnek mintegy az a 'dolga', hogy 'ne álljon meg sohasem', és hogy teljen és folyjon, megragadhatatlanul. Ha egy tárgyat leteszünk, majd felemelünk, megérinthetjük a 'helyet', amit addig elfoglalt. De hogyan tudnánk bárhogyan is 'megérinteni' az időt, a 'mialatt'-ot, amíg, illetve ameddig a tárgy ott volt?\"[2]

Más helyütt azt írja: *„Ha az időre úgy tekintünk, mint ami 'dinamikus', 'átmeneti', ami 'telik' és 'folyik', a térre pedig, mint ami – legalábbis az időhöz képest bizonyosan – 'áll', „statikus” és 'rögzített', azon kapjuk magunkat, hogy azokat az alapvető kérdéseket vesszük újra szemügyre, amelyekből a görög, és aztán a 'nyugati' filozófiai gondolkodás kisarjadt. Milyen viszonyban van állandóság és változás, (ön)azonosság és különbség, hasonlóság és meg hasonlóság, szilárd bizonyosság és kétely; történelmi, biológiai, társadalmi, etikai, politikai meghatározottság és szabadság, szükségszerűség, lehetőség?\"[3]*

A természettudósok előszeretettel hangsúlyozzák, hogy az idő nem „folyik”. Ez csalóka tapasztalat, merő elmekonstrukció. Tér-idő kontinuum létezik, statikusnak látszó, rögzített tér-idő, melyben a világegyetem eseményei elrendeződnek, nem pedig folyó idő. Azt a tudatunk alkotja meg, mert szüksége van rá.

Az időre, erre a megfoghatatlan, elvont tapasztalásra többféle metaforát használunk. Első sorban is az idő az elme számára térszerű, ami a testünkhöz kötődik. A múlt a hátunk mögött maradt, a jövő pedig előttünk áll.

Az Idő = Tér az idő absztrakt fogalmának legősibb és legáltalánosabb kognitív metaforája. A térbeliség és a mozgás konkrét fizikai élménye a metafora forrástartománya, ez ad jelentést a céltartománynak, az önmagában értelmezhetetlen „idő” fogalmának. Az időpont mozgó tárgy a térben, ami közeledik vagy távolodik, az idő maga pedig térszerű. „Közeledik a karácsony”, „Messze van még

a vizsgaidőszak”, „Hol van már a fiatalság” stb. Közeli és távoli emlékeink vannak. Az emlék egyre „távolibb”, egyúttal egyre „homályosabb”, ahogyan a térben is, amikor minél távolabb kerülünk valamitől, annál nehezebben vesszük ki a körvonalait. Amikor pedig annyira eltávolodtunk, hogy az objektum eltűnik, az a felejtés. Ennek gyógyítása az emlékezet, amikor valamit magunkkal viszünk abból, amitől eltávolodtunk, vagy képet csinálunk róla, amit elraktározunk, ahogyan én a gödöllői találkozást, így mindig velem marad, akármennyire is távolodik tőlem.

Úgy mérjük a másodpercet, percet, órát, napot, hetet, hónapot és évet, mint a millimétert, centimétert, métert, kilométert. Ez az idő ugyanolyan lineáris és szekvenciális, mint a mérhető tér. Ez esetben nem folyik az idő, hanem diszkrét egységekből áll össze. Viszont a mérhetőség szorongást okoz, így is tragikumot hordoz magában, a vég, az örökre lezárulás, az abszolút határ érzését. Talán ez lehet a halálbüntetésben is a legszörnyűbb. Szörnyűbb, mint bármely halálnem: az elítélt tudja, hogy pontosan mely napon és órában lesz a kivégzés. Ha az órára néz, tudja, hogy amikor a mutató már ott jár, ő nincs többé. Ez, a határhelyzetek között is a legerősebb határhelyzettel szembesülésre épült egy nagyon korai buddhista meditációs praxis, a maranaszati, vagyis a halál tudatosítása. El kell képzelni, átélni, hinni, hogy egy hónap múlva biztosan meghalunk. Aztán, hogy egy hét múlva, aztán, hogy egy nap múlva. Aztán, hogy miután megebédeltünk, biztosan meghalunk. A legvégén, hogy miután a falat lecsúszott a torkunkon, meg fogunk halni. Persze ez csak elképzelés, nem ugyanaz, mint a halálos ítélet végrehajtása, de a meditáció belső hitelességét mégis megadhatja a tudat, hogy egyszer biztosan meghalunk, egyszer biztosan kialszik ez a tudat, eltűnik ez az én, és vele annak egész világa. Aki hirtelen hal meg, mentesül ettől. Géza például mentesült.

a személy feladása

Ugyanakkor az időegységek diszkrét volta Janus-arcú tulajdonság, mely adhat valamiféle megváltást is. Ha minden időszak más, és az elme nem a hasonlóságra, és így a folyamatosságra, hanem a különbségre, s vele a diszkontinuitásra fókuszál, a különbözőséggel megszűnik az önazonosság. Más voltam gyerekként, mint most, még hozzá minden ízemben, a tapasztalati világom, az érzékelésem, a gondolkodásom is teljesen más volt, ergo az a

gyerek egyáltalán nem azonos ezzel a középkorú férfival itt. Ez ad vigaszt a halálra egyes felfogásokban, főleg Keleten: aki meghal, nem azonos azzal, aki megszületett, de még azzal se, aki pár nappal korábban volt. Ha a különbséget, a valódi önazonosság hiányát átéljük, nincs elmúlás, megsemmisülés, pusztulás, mert nincs, aki megsemmisüljön vagy pusztuljon. Ennek az ára azonban a személy feladása, kiiktatása, ami egy individualista nyugati embernek nem nagyon megy.

III. Folyik és tolódik

*„Macbeth a 'vége' szót semelyik helyzetre, jelenetre nem tudja rácímkézni: minden 'végső cél' átmenetinek, ideiglenesnek bizonyul, s az „ígért vég” örök homályban marad. Itt nem lehet kimondani, ahogy például a Lear király végén Edgar teszi, hogy bárminek is 'Ó, valóban / Már vége van'. A Macbeth cselekménye a főszereplő számára azt sugallja, feleségének igaza van, amikor a merényletről azt mondja: 'attól félek, semmi se történt' ('I am afraid [...] 'tis [the deed, the killing of Duncan is] not done': 2.2.9–10), és akkor is, amikor azt mondja: 'amit megtettünk, nem lehet visszacsinálni' ('What's done cannot be undone'; 3.1.58). Mert soha sincs vége, valóban. A cél mindig tovább tolódik. Soha nincs befejezve, szó szerint 'vég-hezvíve'. Bármilyen történt, tovább folyik, mint Duncan, 'az öreg ember' vére: 'De ki hitte volna, hogy az öreg emberben még annyi vér van?' (5.1.33–34) – kérdezi Lady Macbeth az alvajáró jelenetben. Macbeth tragédiájában egyszerre igaz, hogy amit valaki megtett, azt már nem lehet meg-nem-törtétté tenni: a változtatási vágy elkésett, a helyzet menthetetlen, visszavonhatatlan, 'mindennek vége'; de az is igaz, hogy 'semminek soha sincs (igazi) vége': bármilyen történik, azt mégsem zárja le a tett: befejezetlen, félbehagyott, 'megtétetlen' marad.”**[4]***

Talán ezért érzékeljük elemi, ösztönös, zsigeri tapasztalásként az időt folyónak, ahol nem szétválaszthatók a pillanatok. Nem mérhető térrész, nem mérhető sebességű tárgy közelsége vagy távolsága az idő, hanem likvid valami. A folyásban nincs határérzés. A múlt már nincs, a jövő még nincs, a jelen pedig nem rögzíthető. A három összefolyik, mert a jelen magában foglalja a múltat és a jövőt. A múltat emlékként tartalmazza, ami implikált tudásként állandóan jelen van, hiszen ha nem lenne jelen, nem ismernénk fel semmit és senkit. A jövőt ugyanilyen implikált tudásként tervek, szándékok, előre tudott, felvázolt események formájában képzeljük, ami ha nem lenne, életünket a teljes bizonytalanságban töltenénk, mert nem tudnánk, mi várható akár a következő percben, mivel nem lenne valószínűség.

A folyó idő élményére a határtalanság jellemző, ami elkeni, eloszlatja a végesség okozta ősi szorongást. Nincsenek diszkrét egységek, egyik dolog átalakul, átfolyik a másikba és egyfajta állandósult átmenetiség érzését kelti, ahol mindig van holnap. A folyó metafora az óra és a naptár ellentéte, s egyúttal az elme fájdalomcsillapítója, védekező eszköze a határhelyzet, a vég átélése ellen. A vég persze bármikor

bekövetkezhet, ennek tudomása állandóan ott kísért, de a köznapi folyó időben nem látunk semmit biztosan közeledni, mert minden pillanat átfolyik a másikba, állandó áramlásban vagyunk, ami feledteti ezt a tudomást.

mindegyikünk ideje kitelik

A cseppfolyós idő képzetéből adódik a másik metafora: az idő, ami „telik”. Itt mintha megjelenne a határhelyzet: mindegyikünk ideje kitelik, időnk eltelik, vagy éppen betelik, ahogyan betelik a pohár. De ez a telítődés élmény más, mint a távolságé és közelségé, vagyis a mérhetőségé. Kevésbé tragikus. Amivel nagyon telítődve vagyunk, abból elégünk van, könnyen megválunk tőle. Ez is vigasztaló, és még a személy se szűnik meg. Az ótestamentumi idea ez: az öreg pátriárka betelt az étellel és követi őseit.

A vég végtelenbe tolásának, elkenésének van misztikus, a köznapi bölcsességeken túlmutató aspektusa is. Ehhez hadd éljek azzal a régi szövegrésszel, amit kivettem *Az edény széttörése* című írásomból annak idején, visszautazva kicsit Géza idejébe:

„J. D. Barrow és Frank J. Tipler kozmológusok úgy számoltak, hogy a világegyetem összeomlása, a Nagy Reccs végtelen nagyságú információ-földolgozással kikerülhető. A végtelen információ-feldolgozás ugyanis végtelen számú virtuális világ létrehozását teheti lehetővé. Ebbe menekülhet egy szuperagyként működő szupercivilizáció. Ahogy *közeledik* a kozmosz pusztulása, úgy tart nullához azoknak a tartományoknak a mérete – s ezzel a bennük lévő részecskék száma –, amiken belül lehetőség adódna a kommunikációra. Márpedig egy rendszer tökéletes információfeldolgozásához a rendszer minden részének kommunikálnia kell a másikkal, ennek azonban a fény véges sebessége határt szab, ami bizony korlátozza a szuperagy méretét. A korlátozott méret pedig korlátozza a gondolatok számát, s vele a 'belső kommunikáció' intenzitását. Ennek elkerülése miatt szükséges, hogy az összeomlás végállapotai ne legyenek homogének. S mivel matematikailag valószínű, hogy az összeomló Világegyetemben az összeomlás sebessége a különböző irányokban eltérő lesz, oszcillációk lépnek föl, és változik az az irány, ahol legnagyobb az összeomlás sebessége. E bonyolult oszcillációk teszik lehetővé, hogy a tér összes tartománya

egymással kapcsolatban maradjon. A matematikai modell szerint a végső összeomlást megelőző véges időtartamban végtelen számú oszcilláció következik be, ami végtelen nagyságú információ földolgozását teszi lehetővé. A szuperagy így követni tudja az összeomlás tempóját, az oszcillációk pedig a gondolkodási folyamat fönntartásához szükséges energiát biztosítják. A szuperagy ezért *végtelen* számú virtuális világot képes létrehozni magának.”[5]

Vagyis paradox módon, bár a világ „objektív” ideje véges, a benne tapasztaló alany „szubjektív” ideje végtelenre nyúlik. Összezseng ez Géza fenti gondolatával: „bármilyen történik, azt mégsem zárja le a tett: befejezetlen, félbehagyott, 'megtétetlen' marad.” A vég mindig tolódik, örök átmenetiségben vagyunk, amivel az alany eléri a belső halhatatlanságot. Úgy is fogalmazhatunk Zénón közismert paradoxonát használva, hogy a külső vég Akhilleusza sohasem éri el a belső idő teknőjét. Szubjektív halhatatlanság ez az objektív halandóságon belül.

a halál nincs itt

Lehet, így működünk mi magunk is, tudatunk soha nem tapasztalja meg a halált, már csak azért se, mert a tudat mint olyan, és vele a tapasztalás maga a létezés. Hogyan is tapasztalhatom meg a nemlétet létezőként? Amíg élünk, a halál nincs itt. Amikor pedig a halál itt van, mi már nem vagyunk itt. Ezért aztán soha senki nem hal meg. Ahogy Arszenyij Tarkovszkij írja: „A földön nincs halál. Mindenki, minden halhatatlan.”

[1] Kállay Géza: *Mondhatunk-e többet?* Liget, Budapest, 2018, 41.

[2] Kállay i. m. 41.

[3] Kállay i. m. 39.

[4] Kállay i. m. 36.

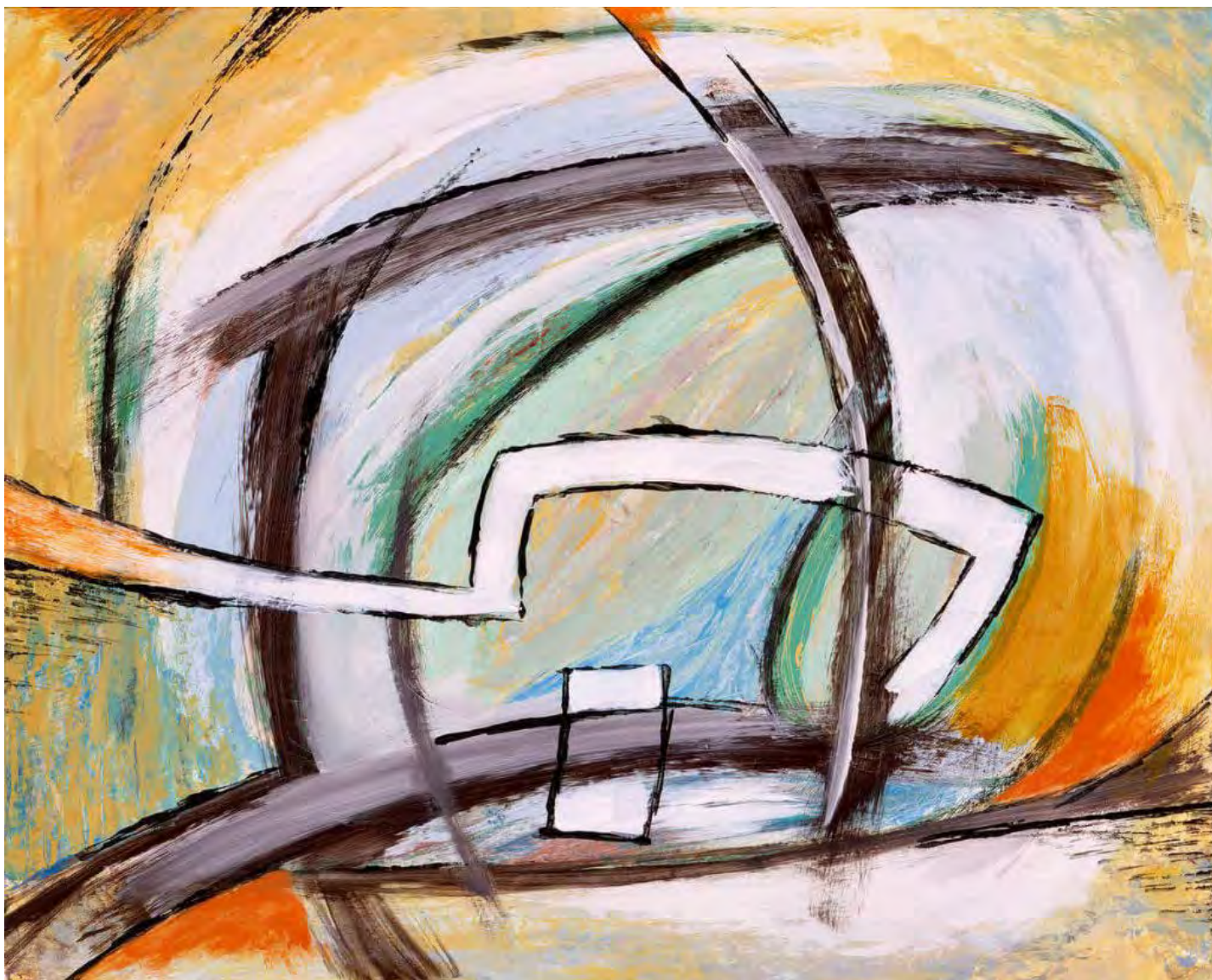
[5] A „halhatatlanság fizikája” néven ismert teóriáról I. Tipler, Frank J.: *The Physics of Immortality*. Doubleday, Anchor Books 1995.

kép | shutterstock.com

Péter Ágnes

SZEMÉLYES JELENLÉT

2018-03-21 | ESSZÉ

*Nothing of him that doth fade
(W. Shakespeare: A vihar)*

Ahogy ezt írom, már három hónapja tudom, hogy a „lopva surranó idő” örökre megfosztott Kállay Géza okos, derűs, szelíd, ugyanakkor kritikus, ironikus, kaján, senkivel nem pótolható és soha meg nem ismétlődő, egyszeri lényének jelenlététől. Ahogy korban haladok előre, egyre gyakrabban jutnak eszembe a syracusai Dromio szavai: a „tolvaj idő” valóban „többel tartozik, mint amit jöveszt”. Nekem most már Kállay Gézával is tartozik.

készen kell rá lenni

Váratlanul ért a halálhíre, de ő – mint a kevesek, akik az övéhez hasonló érzékenységgel élik meg gondolatban, érzelmekben, s az érzékek örömén át az élet lehetőségeit „az idő partján és

homokzátonyán” –, azt gondolom, felkészült rá. Az immár utolsó kötet *Hamlet*-tanulmányában Géza Hamlet egyre szűkülő terét vizsgálja, s felidézi a darab végéről a „köz” (*interim*) metaforáját, majd jelentését létmeghatározássá mélyíti. Ezzel mintegy visszavezeti az olvasót egyik legszemélyesebb eszmefuttatásához. A *Nem pusztá tett* című kötetben a „Lenni vagy nem lenni” és a „Cogito ergo sum” összehasonlító értelmezésében Hamlet létezésre vonatkozó végső konklúzióját így fogalmazza meg: „'egyenlő esélyt *kell* adnunk Isten létének és nemlétének egyaránt’”. Majd ezzel folytatja: „'Készen kell rá lenni: addig van' (V; 2). S a készenlét nem állás (a vártán, az 'emelt téren a kastély előtt', vívóállásban), nem *ülés* (a tűz mellett, papírral a kezünkben), hanem 'a két hatalmas ellen' (V; 2) *közötti* létezés: 'de a köz enyim' (V; 2); 'máskálás ég s föld között' (III; 1), a kibírhatatlan feszültség szüntelen elgondolása: a lakozás a *vagy* elviselhetetlenségében” (*Nem pusztá tett*, 217). „Készen kell rá lenni, addig van” – ezzel fejezi be a ***Mondhatunk-e többet?*** című kötetben olvasható *Hamlet*-tanulmányt is (80).

Mondhatjuk, készen volt rá, mert bírta szellemi és erkölcsi erővel a szembenézést a bizonyítékok hiányával. De készen állt rá azért is, mert – bármennyi terve volt is, amit nem maradt ideje megvalósítani – az élet teljes jussát kiadta neki. Hiszen a legfőbb lehetőség, ami – szerencsés esetben – embernek megadatik, a kiteljesedés – *Ripeness is all* –, s Gézának megadatott a tér és az idő nemcsak a képességei kibontakoztatásához, de azok megjelenítéséhez is, következésképp egy terjedelmében is jelentős életmű létrehozásához. E tekintetben az istenek kegyeltje volt, hiszen kiemelkedő és sokirányú tehetsége mellett magáénak mondhatott

minden embert formáló tapasztalatot, melyet az élet nyújtani tud: harmóniát a szerelemben, a gyermekekért vállalt felelősségtudat súlyát és az idővel dacoló örömét, a gondolkodás szabadságának mámorát. De a megértés megosztásának gyönyörűségét is, mert – Platónnal fogalmazva –, „a végső belátásért szakadatlanul végzett közös munka” eredményével, „a kipattanó szikra világosságával” ajándékozhatta meg tanítványait. S tanítványai, akik rajongásig szerették, tisztában is vannak ezzel. Mint halála után megfogalmazták, az ő éveken át ható példája alakította ki gondolkodásmódjukat, szakmai becsvágyuk célját és minőségét, neki köszönhetik a kutatót, a tanárt, amivé lettek, a mágusnak, ennek a „különös színész[nek], aki a saját érzéseit, gondolatait vitte előttünk színre, mintha az ő személye által a múlt jelené vált volna és jelen lenne továbbra is” (Timár Andrea, *Litera*).

vallomásos irodalomtörténész és gondolkodó

S valóban, hatásának titka ez a személyes jelenlét az írásban vagy előszóban az irodalomról, metafizikai és etikai kérdésekről és a hétköznapiak által elénk állított kihívásokról közzétett vallomásaiban. Mert vallomásos irodalomtörténész és gondolkodó volt,

mint mesterei. „A vallomást, a dogmával ellentétben, nem elhinni kell, hanem próbának alávetni, és elfogadni vagy elvetni”, idézte sokat emlegetett mesterét, Stanley Cavellt a kései Wittgensteinről (*Visszaszámlálás*, 73). Géza soha nem dőlt be „a kizárólagosság örök filozófiai kísértésének” (*Nem puszta szó*, 35), és sose hitte magát tévedhetetlennek. Tanári ars poeticáját határozta meg talán, amikor 1998-ban „a biztonságos tudás” paradoxonjáról beszélt: „úgy kell a tudást – tanítványoknak, olvasóknak – biztonságossá tenni, hogy tudjuk – és tanítjuk, írjuk, és ők is tudják: a bizonyíték sohasem lesz abszolút. Hiszen – mondhatjuk akár Kant, akár Wittgenstein támogatására is számítva itt – a gondolkodás önnön pozíciójának, alapvető viszonyulásainak felmérésével foglalkozott a legkevesebbet saját története során. Holott a puszta nézőpont feltérképezése már fél siker a megértéshez; a határ megrajzolása, a pozíció töredékes voltának belátása nélkül képtelenek vagyunk következtetni az egészre” (*Visszaszámlálás*, 293).

Akinek, mint nekem, alkalma volt figyelni diákkorától szakmai fejlődését, jól láthatta, Géza milyen korán megtalálta az irodalomról szóló gondolkodásnak és beszédnek azt a módját, ami leginkább megfelelt adottságainak, a nyelvészet, a filozófia és az

irodalomtörténet terén egyforma intenzitással megnyilvánuló érdeklődésének és érzékenységének. Harminchét éves korára sikerült tisztáznia, mivel tud hozzájárulni a nemzetközi reneszánsz-kutatáshoz. 1996-ban ezt írta Wittgenstein, Heidegger, illetve Ricoeur és Cavell módszerére hivatkozva: „Úgy tűnik nekem, hogy egy újfajta filozófiai gondolkodásmód, egy újfajta elemzési-kutatási gyakorlat van kialakulóban, amely a filozófia által kidolgozott és kidolgozandó fogalmakat egy nekik tartalmilag megfelelő, képi, metaforikus síkra állítja, itt ezeket a fogalmakat szétbontja, elemzi, megérti és megérteti, hogy azután ismét elvont, általános nemeket és fajokat felölelő kategóriákká alakítsa” (*Nem pusztá szó*, 82). A számára leggazdagabb és legizgalmasabb metaforikus síkot „a legmagasabb rendű interpretációs térben”, az „értelemadó színpadon” találta meg (*Mondhatunk-e többet?*, 77). Nagyon izgalmasak írásai magáról a metaforáról, s egyéb metaforikus, költői szövegekről, nem beszélve elvontabb nyelvfilozófiai és irodalomelméleti tanulmányairól, de Shakespeare-rel kezdte és hozzá mindig vissza is kanyarodott: az utolsó tanulmánykötetben minden Shakespeare-elemzés, az *Othellóról*, a *Macbethről*, a *II. Richárdról*, a *III. Richárdról*, a *Lear királyról* és megint csak a *Hamletről* szóló tanulmány valóságos *tour de force*: a szemantikai (pszichológiai) mélységek feltárásában megjelenő hermeneutikai okfejtés bravúrja sok örömet okoz az olvasóknak.

a *semmi* ellenében

De még ennél is többről van szó. Az *Ahogy tetszik*ben méla Jacques a világról mint hatalmas színpadról szóló, híres monológjában az ember életének hét korszakát – karakterének megfelelően – groteszk, kiábrándult képekben ragadja meg, melyek a kifosztottságba, a semmibe (*sans everything*) torkollnak. Rendkívül jellemző, ahogy a monológot Géza értelmezi: mint mindig, most is megtalálja azt a lehetőséget, amely a *semmi* ellenében is gazdag jelentéssel tölti meg az időt. Hangja soha nem csuklott meg semmi olcsó és naiv reménytől, de az intonációja mindig éreztette a kételyt, a kétséget, ha soha nem is a kétségbeesést. A monológ második soráról – *And all the men and women are merely players* – utánozhatatlan, igen jellegzetes hangján ezt mondja: „itt a *merely* nemcsak 'csupán'-t vagy 'tényleges'-t jelenthet, hanem azt is: 'teljesen'. Nem arról van szó: 'sajnos csak színészek vagyunk', vagy 'hát, *tényleg, valóban* színészek vagyunk'.

Hanem arról: fel- (majd le-) lépve mindenki „teljes játzó”, totális alakító, abszolút megformáló lehet – vagy már az is – ezen a „széles, egyetemes játszóhelyen”. Annak minden kellemes és kellemetlen következményével. Valószínűleg mindenki „győztes” szerepeket szeretne játszani. De gyötrelmes, fájdalmas, nehéz szerepeket is lehet *jól* játszani. Lehet, hogy ez a legjobb, amit tehetünk” (*Mondhatunk-e többet?*, 26).

Gyötrelmes, fájdalmas és nehéz szerepet ró barátaira, kollégáira, tanítványaira Géza halála – felnőni a hiányához és örökségét megőrizni, továbbvinni.

kép | shutterstock.com

Kőszeghy László

ANGELUS NOVUS

2018-03-29 | **ESSZÉ**

Kállay Géza ***Mondhatunk-e többet?*** című kötetének utolsó ciklusa két nyelvfilozófiai vizsgálódással indul: egy izgalmas Saussure-elemzéssel (*Kényes önkény: Saussure „anagrammatikus pokoljárásának” háttere*), amelyben a szerző a svájci nyelvész elméletének metafizikus és költői oldalát világítja meg, valamint az *Elfelejtett szó* című esszével, amelyben ember és nyelv viszonya kerül középpontba. Mi uraljuk és irányítjuk a nyelvet, vagy éppen fordítva? Lehetséges-e újat mondani a régóta létező, örökölt keretek szorításában, mennyire lehet alakítani, személyessé tenni a jelrendszert, amely egy közösségé és már születésünk előtt is létezett? Létezik-e a „vágyott nyelvi híd” (315), lehetséges-e a Másik megértése? Kállay e témákat járja körül – világosan, mindenki számára érthetően, tanulságos példákkal illusztrálva, személyes élményektől Csehovon át az LGT-ig.

morális-politikai vetület

A ciklus címe: *Felelősség a szóért*. A nyelvhasználat morális-politikai vetülete mind a három esszében lényeges, ám az utolsó, Ralph Waldo Emerson rabszolgaság-ellenes

költőről és gondolkodóról szóló írásban nyilvánvalóan központi téma, itt kapunk választ a második esszében fölvetett kérdésekre:

„[M]i vagyunk felelősek, mi semmizzük ki önmagunkat, amikor feleslegesen csépeljük a szavakat, amikor mérhetetlen sok nyelvi szeméttel (az unalmas közhelytől a tudatos hazugságig) takarjuk el a lényegét, az igazat; amikor pontatlanul fogalmazunk, amikor hibásan sorolunk valakit vagy valamit valahová, s ezért csúsztatunk, amikor úgy formáljuk a szavakat mondatokká, hogy épp az áttekinthetőség, a felmutathatóság tűnik el?” (321.); illetve: „Hány embert tud valamire megtanítani egy tanár, amíg értelmes gondolatokra képes? Hány nézőre tesznek nagy hatást egy színész hiteles alakításai egy negyven-ötven éves pályafutás alatt? Hányan olvasnak egy-egy olyan költőt, író, akinek van mondanivalója, beszéde, szava?” (316)

Az Emerson-esszé erős szöveg, méltán lett a kötet záródarabja. E mű felől nézve az előző két nyelvfilozófiai eszmefuttatás tekinthető konstitutív, Walter Benjamin-i értelemben vett kerülőútnak: a megszólalás feltételeinek filozófiai feltérképezése, amelyet aztán a beszéd morális-politikai súlyának bemutatása követ.

a lelkiismeret és a tett

Kállay gondosan kontextualizálja és érzékenyen elemzi Emerson rabszolgáság-ellenes előadásait. Felmerül további néhány benjamin-i fogalom: aktualizáció, sokk, konstelláció. Múlt és jelen egymásra mutat. A beszédek az önálló, kritikai gondolkodás, a lelkiismeret és a tett fontosságáról szólnak; magától értetődő a párhuzam a rabszolgák és a mai menekültek helyzete, valamint az egyenlőség eszméjére épülő intézményeink ellentmondásossága között: „a rabszolga vagy 'nem Isten teremtménye', azaz 'nem ember', s nem vonatkozik rá a három 'elidegeníthetetlen jog' és az 'egyenlőség'. Vagy vonatkozik rá, de akkor nem maradhat rabszolga.” (340)

Kállay Géza, bár elismeri, „Emersonnak nagy helyzeti előnye volt: őszintén hitte, az ember arra született, hogy jót cselekedjen” (349), meggyőződéssel állítja: *mindig van értelme* fölszólalni és cselekedni. „[A] hiteles, őszinte szavaknak azért még nem párologott el minden erejük mindenki számára” (351). A felelősség a szóért a miénk, minden egyes gondolkodó emberé.

kép | shutterstock.com

Bene Zoltán

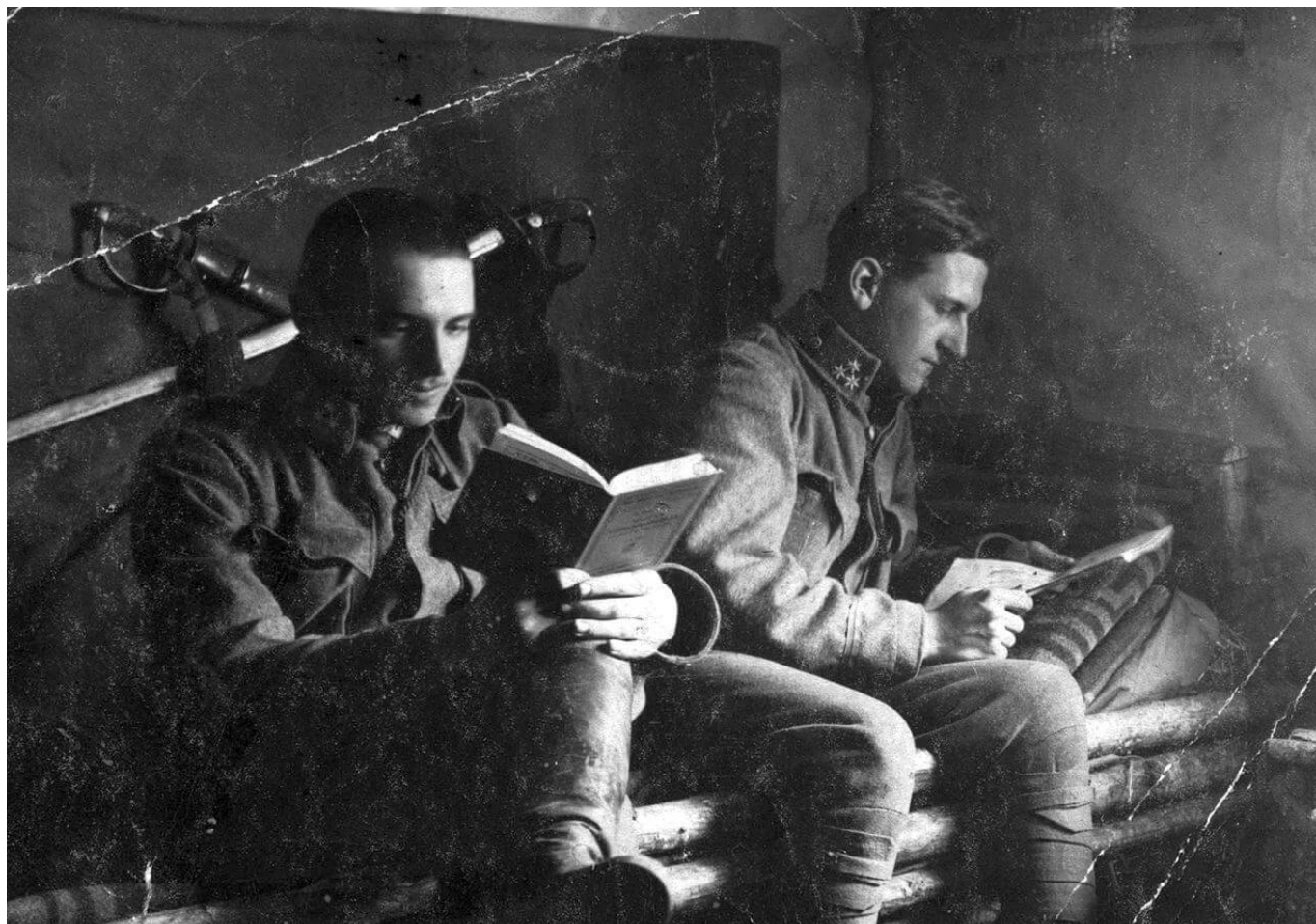
KÉPEK, SODRÁSBAN

2018-03-19 | NOVELLA, SZÁZ ÉVE MÁR

Magam sem tudom már, hogyan kerültem ide, az utolsó emlékem egy sáros folyópart (később azt bizonygatták, a Tagliamento lehetett), aztán mintha szürke függönyt húztak volna a szemem elé. Ereszkedtem egyre lejjebb, akár nehézbűvár az óceánba. Nem feketeségbe merültem, inkább szürkébe, s a szürke felületen világosabb és sötétebb csíkok kusza labirintusa rajzolódott elém. A magyar honvédség tépett egyenruhája hevert nagy gonddal összehajtogatva a kórházi szekrénykémben, hét törött bordám tompán fáj, a lövedék helye sajgott a mellkasomban, mindmáig gyakorta sajog. Azt mondták, 1918. január 7-én tértem magamhoz, miután hónapokig feküdtem eszméletemet veszve. Az orvos, aki operált, amerikai magyar, az angol hadsereg kötelékében érkezett Itáliába, el is magyarázta később, hogyan. Nem emlékszem, s bár sokszor megismételte, nem tudom fölidézni. Szinte semmire sem emlékszem. Pontosabban: rengeteg emlék kavargok bennem, túlságosan is sok. Cafatok, foszlányok, villanások. Összefüggés nélkül, mintha tízezer képeslapot széttéptek, és az összekevert fecnikből egy maréknyit elém szórtak volna. Tudom, hogy Károly névre kereszteltek, de a családnevemet elfelejtettem. Emlékszem egy folyóparti városra, egy klasszicista épület előtti parkban szívom a cigarettát, felvillan egy lány arca a bokrokban, akárha lebegne, a folyó hátára izgága fénypázmákat rajzolnak a napsugarak, s én csak húzom az evezőt, az előttem ülő széles váll eltakarja a kilátást, a pályaudvaron tömeg, a kezemben csajka, a csajkában gusztustalan lötyty, mohón kortyolom, a kaverna falai rám omlanak (bár tudnám pontosan, mit nevezek kavernának!), szűrő, maró port lélegzem, a szájpadrólásom száraz, fojtogat a köhögés, aggódó asszonyarc hajol fölém, egy férfi borotválkozik, én alulról lesem minden mozdulatát, hasogat a fogam, a zöld színű falitáblára fehér krétával ír egy öreg, ráncos, hosszú, fekete szőrszálakkal ritkásan borított kéz, elolvasni azonban nem tudom, hogy mit, szomjas vagyok és éhes, fáj a derekam, ördögi zajban gubbasztok a föld alatt, pisilnem kell, de nem merek, a hólyagom majd szétdurran, a körmöm alól vér serken, a gyomrom összeszorul, hányok, sárgás lé csorog az államon, esik az eső, úgy érzem, egész belsőm föloldódik a nedvességben, a nedvességben, a nedvességben, a beleim kibuggyannak a számon és kígyókként siklanak lefelé az államon, miközben a folyóparti bokorban pisilek szomjasan és merev derékkal,

habzsolom a folyó felől áradó meleg szelet, a szemem ég, a szemem ég, a szemem...
ég a ház a túlparton, a lángok az egekig csapnak, eltakarnak előlem mindent,
mindent...

És aztán az automobil. Olyan hatalmas fa előtt, mint otthon (de hol is?) egy templomtorony. Eszembe jut, minden este eszembe ötlük még Itáliából az a sok templomtorony, ahogy megbámultam őket, mindegyikre emlékeztem, mégsem ismertem egyiket sem. És ez az autó, hatan ülnek benne, a hetedik kiszállt, támasztja a fát, azt a gigászit, és én vagyok a nyolcadik, hátul kuporgok valahol, az elképzelhetetlenül vastag törzs takarásában, szégyellem magam, lemaradok a fotográfiáról, amit a kilencedik, az orvos készít. Az orvos Martin, született Márton, aki megműtött Bolognában, aki ott hont ad, aki a barátom.

– Hogy kerültél Bolognába, felfoghatatlan! – mosolygott rám, pipájából füst bodorodott elő.

- Megfoghatatlan – motyogtam magam elé, a nővér a mellkasomat tekerte körbe a hófehér gyolccsal.
- Fél tüdővel száz évig élhetsz – nevetett rám Martin, furán ejtette a magyar szavakat, bár nem voltam biztos benne, hogy tényleg furán ejti.
- Furán bizony – erősített meg hónapok múlva az anyja, közben Vilma a hajamba túrt és az orromba hirtelen az óceán helyett egy folyó illata kúszott. Nem mertem leszívni a tüdőm odvaiba, csak ültem moccanatlan, szótlan, Vilma kezének érintésével a fejemen.

el tudom képzelni magamról

Vilma sincs a fotográfián. Amikor meglátogattuk az autóval a faóriást, nem tartott velünk. A férje halálának évfordulója miatt, aki egy évvel azelőtt,

1917 októberében az első amerikai áldozatok között volt, Franciaországban, amikor én az árokban lapultam Itáliában, vagy a pihenőhelyen olvastam. Lehet, hogy olvastam, ezt el tudom képzelni magamról, bár az utóbbi időben nem képzelődöm, inkább a folyópart jár a fejemben, álmodom is vele, az ezüstösen csillogó, apró hullámokkal, a vadkacsákkal, a halászok csónakjaival, a parti fák vízbe nyúló ágaival, egy híddal, amin konflisok meg automobilon hajtanak keresztül, és egy másikkal, amin a vonatok zakatolnak át.

- Semmiféle magyarázat nincs arra, hogy Bolognába kerültél – méltó Martin, a kezében szép metszésű pohárban konyakot tartott.
- Arra sincs, hogy a kezeid közé jutottam – tódítottam.
- Isten rendelte így – Vilma gyöngéden szétfeszítette az ujjaimat, belekulcsolta a maga puha, kis kezébe a kezem.

Nem emlékszem, ki rendelte és mit és hogyan, akartam mondani. Nem emlékszem semmi igazira, semmi valódira. Nem emlékszem. Szinte semmire sem emlékszem. Hiába kavarg bennem a rengeteg emlékfoszlány, olyan, mintha százezer összetépett képeslap-fecniből egy maréknyit elém szórtak volna. Talán ezért nem ijedtem meg a fától sem, nem volt összehasonlítási alapom. Martin anyja elmesélte, hogy ő bizony megijedt, amikor először látta, pedig erdélyi lány, magas hegyekhez és sudár fenyőkhöz szokott odahaza.

– Én a folyópartra és a folyó mellé épült városra emlékszem – motyogtam –, hegyek és fenyők nem rémlenek.

egyre távolodom

Most mégis az automobilt nézem a képen, hatan ülnek benne, a hetedik kiszállt, támasztja a fát, azt a gigászit, s én vagyok a nyolcadik, tudom, valahol hátul

■ kuporgok, takarásban, szégyellem magam, a belem soha nem jön már rendbe. Lemaradtam a fotográfiáról, Martin nem várt meg, nyilván tapintatból nem akarta fölhívni rám a figyelmet. Egy másik fényképet kellene most nézegetnem, Vilmáról és rólam, s ha elkészült volna, bizonyosan azt is nézném. Nem készült el. Nem tudom, hová visz ez a vonat, ahogy a régi vonatról sem tudtam. Galíciába vitt, ez majd egyszer eszembe jut, s onnan hónapokkal később a Mrzl Vrhere, egy Tolmin nevű város szomszédságába, bár előbb talán máshová is, sosem fogom megtudni. Visz a vonat, egyre távolodom Martintól, Vilmától, az édesanyjuktól és a méreteiben templomtoronnyal vetekedő fától, a mellkasom sajog, a fejem is. Egyiket sem erőltethetem. Képtelenség, hogy Bolognába jutottam, képtelenség, hogy Martin kése alá kerültem, képtelenség, hogy itt vagyok, ebben a nagy és hatalmas és fiatal országban, képtelenség, hogy itt legyek itthon. Képtelenség, hogy bárhol otthon legyek.

Évekig bolyongok, hajókon szolgállok, vonatokon kucorgok, térdig koptatom a lábam az utakon, míg visszerkezem egy országba, ahol ismerősen csengenek a szavak, s végül a folyópartot is elérem, a víz széles hátára izgága fénypázmákat rajzolnak a napsugarak, négypárevezős szeli a habokat, a híd alá érve kurjantanak az evezőt markoló, vállas legények, hozzám is elér a hangjuk. Téblábolok az utcákon, hátha fölismerek valakit, hátha fölismernek engem, de senki nem tűnik ismerősnek, és senkinek nem csillan meg a tekintete, amikor rám néz. Talán sosem léteztem, talán az autót és az óriásfát meg a hetedik utast ábrázoló fotográfiáról sem lemaradtam, de rá sem kerülhettem. Talán semmi sem megmagyarázhatatlan, egyszerűen csak káprázat, hiszen bárkinek mutatom a vendéglőkben a fényképemet, senki nem hiszi, hogy bárhol létezhet ekkora fa. Akadnak, akik kis híján megvernek, vásári komédiásnak, hitvány hazudozónak neveznek. Ki tudja, nem ez-e a valódi nevem?

Fölöttem nagy robajjal zúg el a szerelvény, a lábam előtt a híd lábát ostromolja a sodrás. Bedobhatnám a fotót, figyelhetném, ahogy elragadja a víz, követhetném a partról, láthatnám, ahogy halványul a kép; egy ideje már amúgy is homályosodik, a szélei szakadozottak, mintha egér rágta volna. Nem dobom be, csak bámulom a vizet, képeket a sodrásban, összefüggéstelen képeket. A mellkasom újra sajog, a levegő feszíti a tüdőm. Lassan szürkül az ég. Egy csóka fürkészik a parti kődarabról. Belső zsebembe csúsztatom a fotográfiát.

felső kép | Everett Historical, shutterstock.com. Turisták autóval áthajtanak a Wawona fába vájt alagúton a kaliforniai Yosemite völgyben lévő Mariposa ligetben.

kép | wikimedia.com

Somfai Anna

FÉREGJÁRATOK

[SZÁZ ÉVE MÁR]

2018-03-13 | RETRO, SZÁZ ÉVE MÁR, VERS

lyukat fúrni fatörzsbe,
alagutat vájni hegyoldalba,
olajkutakat fúrni,
szikével operálni,
hasítani atommagot,
jégtörő hajóval jégpáncélt,
lézerrel szaruhártyát,

fényszórókkal éjszakát,
petárdarobbanással dobhártyát,
lyukat beszélni hasba,
áttörni falat, közönyt,
felhőréteget, megsebezni
ózonpajzsot, kitágult pupillát,
felszakítani DNS-láncot,
éket vágni mondatok közé,
üzenetet, memóriát törölni,
féregjáratokat keresni,
betölteni és kibukkanni
az idő hasadékain

kép | Everett Historical, shutterstock.com. Turisták autóval áthajtanak a Wawona fába vájt alagúton a kaliforniai Yosemite völgyben lévő Mariposa ligetben, 1918.

Szirmai Panni

PORHINTŐK

[SZÁZ ÉVE MÁR]

2018-03-24 | PRÓZA, SZÁZ ÉVE MÁR

Amióta egyszer bekenték tíz éve lejárt krémmel, az arcom egyik fele két árnyalattal sötétebb a másiknál. Nem túl feltűnő, csak akkor lehet észrevenni, ha hosszan, mélyen a szemembe néznek. Ez ritkán fordul elő. A szeplősöktől mindenki fél a faluban, mint máshol az albínóktól. A krémet egy barátnőm kente fel, még gyerekkoromban. Bűdös volt, de ki akartuk próbálni, elhalványítja-e a pöttyöket. Már

akkor zavart, hogy pulykatojás vagyok. Úgy tűnik, tényleg kikoptatta, mára az egyik oldalon alig látszanak. Legalábbis télen. A nyár nehezebb, néha kiütkeznek, hiába kuksolok otthon naplementéig. Egy babonás bőrgyógyász azt mondta, a sötét ruha teszi, attól virulnak ki a szeplők. Nem tudom, szerintem a téliszalámi és a fehérbor halványítja, a kecskesajt meg kihozza. Szerencse, hogy a gyerekek nem örökölték, sikerült teljesen kiradírozni a pöttyös gént. Mindketten vörös hajúak, fehér bőrűek (nem sápadtak!), de egy szem szeplő nincs rajtuk. A kisebbiknek a bal bokáján van ugyan egy anyajegy, de a zoknivonal alatt, szerencsére. Ez a feleségemnek köszönhető, az ő sötét haja és az én szőkeségem kioltotta végre a nemzedékeken át hordozott génhibát. „Szépségpöttynek” is gúnyolják, de mindenki tudja, hogy nem szép. Gyanús elem az arcon, ami megkülönböztet, elválaszt és megbélyegez. A faluban senki nem barátkozik szeplősökkel. Az a néhány érintett, aki még itt maradt, inkább a szomszéd városba jár vásárolni. Kerülnek minden kapcsolatot, megértem. Engem is egész életemben csúfoltak, néha meg is dobáltak rohadt szilvával. Annak se könnyű, aki túl fehér, túl barna vagy túl sűrűn ülnek a fogai, de aki szeplős, az végképp reménytelen. Hiába nincs bizonyíték arra, hogy a szeplőst megátkozták, mégis sokan elhiszik. Régen úgy tartották, a termésre és a jószágra is rontást hoz a pöttyös arcú ember. Mára csak a terhes nők közelébe nem engedik, nehogy rossz szerencsét hozzon a kismamára. A kozmetikusok persze jól keresnek rajta, hogy titokban próbálják halványító porokkal meg kencékkel láthatatlanná tenni az arc bőr hibáit. Virágzik a fekete-szépségipar: éjszaka, kétes helyeken lehet igénybe venni a szolgáltatást, mint valami ócska lotyónál. Úgy is hívják őket, hogy *porhintők*. Még férfiak is járnak a modern kori boszorkákhoz, hogy eltüntessék, amit a természet elhibázott. A súlyosabb eseteknél, ahol nem lehet porokkal eltakarni a szeplőket, méretre szabott maszkot készítenek, ami észrevétlenül rásimul a bőrre: teljesen új arcot kap az illető. Ez persze drága mulatság, de van, akinek minden pénzt megér. Nagy a választék az arcmegejítő portékákból, a kisebb *szeplőtlenítő* beavatkozásoktól az arcmegejítő kezeléseikig minden árfekvésben van megoldás.

Én is elhatároztam, hogy így vagy úgy, de végleg megszabadulok a szeplőktől. Ne szégyenkezzenek miattam a makulátlan gyerekeim. Ha kell, elmerészkedem a boszorkákhoz is. Felnőtt fejjel már óvatosabb vagyok, megtanultam, hogy mindig a teljes arcra kell kérni a kezelést, félmunka: fél siker.

kép | Everett Historical, shutterstock.com. Anna Ladd szobrász egy roncsolt arcú első világháborús veterán maszkján végez utolsó simításokat. Az amerikai művész a katona maszkját rézből formázta meg, majd kifestette.

Rigó Kata

LENYOMAT

[SZÁZ ÉVE MÁR]

2018-03-17 | NOVELLA, SZÁZ ÉVE MÁR

Azt mondta, szobrász. Asszony létére. Ilyet se hallottam még.

Amikor először meg akarta érinteni az arcomat, elkaptam a csuklóját. Tartottam, el, magamtól. Engedje, muszáj bekrémeznem a bőrét, különben beleragad majd a gipsznegatívba, mondta. Inkább én kentem, magamnak. Vastag, egyenletes réteget

vigyen fel, így, mutatta a homlokomon. Jólesett az érintése.

Szépen kértem, hogy a szememet ne, mégis lezárta.

az én kiköpött másom

Az orrlyukamba csövet dugott, legalább levegőt kapjak. Fekszem a munkaasztalán, és nem tudok beszélni. Nem tudom megkérdezni, meddig ne mozduljak. Felmelegszik az anyag,

amikor köt, utána leszedi majd azt a tálfélét az arcomról. Abba már nélkülem önt gipszet, úgy mondta, átteszi pozitívba. A kész forma az én kiköpött másom lesz. A szobrom.

A gipsz híg és hideg, mint a tejföl. A szaga más. Olyan, mint a frissen meszelt kamra levegője.

Bádogorr Műhely. Itt vagyok most. Pedig nem is bádoggal, hanem rézzel dolgoznak.

Fekszem hunyt szemmel, nem látom a gipszarcokat, amelyek itt sorakoznak körülöttem a falon. Mindenkié úgy, ahogyan jött. Ki orr nélkül, ki áll nélkül vagy félszemmel, kilyukadt képpel, hiányosan. Alatta meg, ugyanaz a fehér arc épen, egészben, mintha visszanőtt volna rá minden.

Ez a szobrászasszony sístergő lébe lógatja az öntvényt, ott köré gyűlik az úszkáló réz, és rátapad.

Megmutatta a gipszformáról lehántott, fényes fémarcokat, meg az olajfestékes tubusokat, sárgát, feketét, kéket, pirosat, és elmagyarázta: ha mindet összekeveri, ad hozzá fehéret is, az emberi bőr színét kapja. Nehezen hittem, amíg meg nem láttam a palettán a tarka pöttyökből kikevert, drapp foltokat. Tudja, nincs két egyforma bőrszín, a pontos árnyalatot is magához kell majd igazítanom, mondta.

Megkopogtattam egy kész orrot. Ha a fronton már a gazdáján lett volna, most nem lenne rá szükség, mondtam. Bólogatott, és közben a szememet nézte, csak azt.

Most nem szól, nem is motoz. Fekszem a munkasztalán, és nem tudom, egyedül vagyok-e. Lehet, hogy leült mellém, velem vár.

Langyosodik a gipsz. Viszket az orrom. A helye. Nem nyúlok oda. A kórházban, a kötés alatt fájt is, akkor se tudtam kitapogatni. Szorosan betekerték az egész fejemet. A számon át szedtem a levegőt, ott egy kis rést hagytak. Azon a nyíláson kanalazgatták belém a levest.

Ha bármikor végignézek magamon, olyan vagyok, mint régen. A testem ép, mint annak előtte. És én vagyok az egyetlen, akinek nem kell nézni azt a rút fejet a nyakamon, csak anyám szemében meg mások tekintetében látom magam, de azokban mindig.

Kitüntetést adtak. A fene se akarta, de hordom, legelőbb úgyis azt látják, amiért kaptam. Bámulja mindenki a magamfaját, legjobb elvonulni a hegyekbe, a fák meg a vadak közé.

hiányzik egy csontdarab

Sötét van így, hunyt szemmel. Mint akkor. Nem emlékszem semmire. Csak a fülsiketítő zajra. Mintha palackot hajítottak volna egy üres kádba: süvít, dörrenve szétrobban a

vason. Utána sötét, aztán hadikórház. Az első kötözéskor kitapogattam a krátert az orrom helyén, és a puha sebet, ahol azelőtt a bajszom volt. Onnan hiányzik egy csontdarab. Szerencsém, hogy oldalról jöttek a repeszek, mondta a felcser. Én nem gondoltam, hogy szerencse. Azt kívántam, bár ment volna velük az egész fejem.

Meleg a gipsz. Érzem, ahogy forrósodik a bőröm. A fülem is ég, mint azelőtt, régen, amikor először láttam meg a menyasszonyomat. Szép volt. Visszanézett, tetszettem neki, piros lett ő is.

Kikísért a vasúthoz. Két tenyerébe fogta a fejemet, simogatott, végigtapogatta az arcomat, mintha ő formázta volna a régit, az igazit. Hamar visszajössz, meglásd, mondta. Egy évvel később írtam neki a kórházból, hogy már nem szeretem. Másik városba ment férjhez, valakihez, akire nem kell mindig iszonyodva néznie.

A repeszdarabokkal együtt csapódhatott a kiszakadt csontom is a földbe, aztán jó mélyen beletaposta a menekülő gyalogság. Most már biztosan fű nőtt ott. És lenn, a perje meg a csenkesz alatt, ott a hiány, belőlem. Nem tudok beszélni. A gipsz alatt nem szabad mozgatni a szám.

Miért van ilyen csend? A szobrászasszonyt se hallom. Azt mondta, szólítsam Annának. Nem hívom a keresztnévén, dének mondanám az n-betűket.

Hozni kellett képet magamról. Oldalnézetből szeretnék egyet, az igazolványban nem látszik jól az orr formája, mondta Anna.

Kár, hogy nincs rólam más kép. Most már minek is volna. Ezt nem mondtam neki, csak gondoltam.

Ha leszedi rólam a maszkot, a homlokomból sima, széles mélyedés lesz. Szemem két kisebb horpadás, alattuk, kétoldalt, ép arccsontjaim gödréből közepén kitüremkedik majd az orrom és a szám helye. Göcsörtös kinövésé alakul, ami nincs.

Rám keményedett az öntvény. Hozzám tapadt. A bőrömre kötött. Húzza a vadhúst. Fogságban tart. Fájni fog, ha Anna leveszi. Ordítani kéne, hogy jöjjön ide, szabadítson már ki, válasszon le a hiányról.

Hallom a lépteit. Közel van hozzám, fölém hajol. Jó az illata.

Vastag, rideg rétegen át érzem, ahogy megtapogat. Végre beszél. Na, megkötött, leszedelem magáról a negatívot, mondja. Tudom, mennyire nehéz csak feküdni, és túrni. Maga egy hős. És gyönyörű orra lesz, meglátja, nevet.

Nem emlékszem, milyen orrom volt.

Hát, akkor kép nélkül fogom felépíteni a hiányzó formát, mondta Anna.

Hadd építse, biztos érti annyira a mesterségét. Alakítsa az arcomat, amilyenre akarja, pótoljon ki engem a maga gusztusa szerint. Keverjen pirosból, kékből sárgából és feketéből barnát, adjon hozzá fehéret, fesse rám a saját bőröm színét. Legyek olyan, legalább messziről, mint amilyen férfi tetszik neki.

És vágjon a hajamból bajusznak valót, ragassza rám azt is. Jó volna újra megpödörni. Hiányzik.

kép | Everett Historical, shutterstock.com. Anna Ladd szobrász egy roncsolt arcú első világháborús veterán maszkján végez utolsó simításokat. Az amerikai művész a katona maszkját rézből formázta meg, majd kifestette.

Szvetelszky Zsuzsanna

KINT ÉS BENT: LEAN ÉS REND

[SZÁZ ÉVE MÁR]

2018-03-03 | ESSZÉ, SZÁZ ÉVE MÁR

Pascal szerint a világban a véletlen uralkodik, és éppen ezért van benne rend és törvény, ami a véletlenek tömegéből a valószínűségeknek megfelelően bontakozik ki. A hosszasan nézett fényképen több részlet is akad, ami a pascali gondolat felé visz: az ablaktisztításhoz induló nők lépteinek, vödör-fogásának, váll-emelésének geometriája

ugyanazt az egységet szolgálja, mint ahová a vállalon tartott létra képzeletbeli folytatása tart. A képzeletben befejezhető alakzat el is különül a kép körül szerveződő tágabb egésztől – a világháborútól –, ugyanakkor része is.

Ordnung muss sein – rendnek kell lennie, mondja a német ember. Mondja, s teszi is, évszázadok óta. Elrendezi, megigazítja, kijavítja, a szabályt betartja, a dolgokat a helyükre rakja. Praktikusnak, szervezettnek tartja ezt a nemzetet az interkulturális megközelítés, a karakterisztika az iróniának is hálás felületet ad, a közbeszéd pedig hajlamos egyszerűsíteni: a németek kockák.

Évekig éltem németek között, könnyű volt rászokni a kiszámíthatóság örömére, s csak később tanultam meg, hogy a megbízhatóság alapszabálya: rendnek kell lennie. Ha a rend skálázható és fraktálszerűen építhető, akkor kisebb és nagyobb, ilyen-olyan rendek mentén felépül egy sziklaszilárd értékstruktúra. (Tegyük most félre ennek historikus és makró-kritikáját, különben is, az elmúlt évtizedekben érezhetően beépül a rugalmasság eszméje a német rendszeretbe.)

bűnnek kifogástalan

Aztán éveken keresztül figyelhettem, kutathattam vállalatok működését: többek közt dánt, amerikai, franciát, osztrákot, japánt – németet is. A japánoknál ismertem meg alaposabban

a *lean* vállalatirányítási rendszert, amelynek célja, hogy a vállalat minél gazdaságosabban állítsa elő a termékeit. Így szolgáltatásait és tevékenységeit elsősorban annak alapján alakítja ki, hogy a vevő számára mi értékes. Észrevettem, hogy a japán *lean*-filozófia számtalan elemében hajaz a német *Ordnung muss sein*-parancsolatra. Nem tudhattam, hogy a háború régóta *lean*: Európában is már fél évezrede ennek alapján zajlott a fegyverek és alkatrészek tömeggyártása. A hatékonyság maximalizálása amúgy is háborúban a leglátványosabb. (Nehéz kérdést vet fel mindez, hiszen a háború az emberi világ és történelem egységének részeként ugyancsak ellentmondásos: bűnnek kifogástalan, hibának tökéletes, jól végiggondolt gonoszság. „A béke disznóól, rend csak a háborúban van. Békében a nép elvadul” – írja Brecht) Fordék aztán átemelték a szemléletet a civil iparba, és a *Toyota Production System*ből is *Thinking People System* (Gondolkodó Emberek Rendszere) lett.

Csakhogy a képen nyoma sincs a háborúnak! A gyarmatárubolt kirakata és a létrát cipelő asszonyok között gondosan öltöztetett fiúcska figyel, vélhetőleg a fényképész köti le, lendülő lépte a két nő háromszögének harmonikus ellenpontja, a háttérben minden járókelő és épület a mindennapok zavartalanságát sugallja.

Az asszonyok mennek ablakot pucolni – sőt, jönnek: a fényképet szemlélő felé tartva. Ablakot, ami a belső és a külső világ közti határvonal: a földi lét és a túlvilág kapcsolatának jelképe. A ház szemeként kémleli, merről jön a veszély, a látható és a láthatatlan, a nyitott és a zárt, a biztonságos és a veszélyes világ érintkezése. A látáson kívül a fényt és a világosságot jelképezi, elválasztja a valóságos és a szellemi világot, kitörési lehetőséget nyújt az ismeretlenbe. A szerelmi találkozások helye, amin keresztül a lányok hajdan megpillanthatták jövőbelijüket, titkos bejárat a kedves házába. Rész, amely az egészre, az egész házra is utal. Világokat tisztítanak ezek az asszonyok, pedig csak a világokat összekötő ablakok felé indulnak, ám az ő munkájuktól is függ, miképpen látszik kintről a benti és bentről a kinti világ.

A fénykép ebben az értelemben maga is ablak. Azon túl már ott a háború, de innen még összerakható egy kép a békéről és a rendről – meg a hitről, hogy ha pontosan, szépen pucoljuk ablakainkat, egyben tartjuk a világot.

kép | Everett Historical, shutterstock.com. Német nők ablakpucoláshoz öltözve szerszámaikat cipelik egy berlini utcán az első világháború idején.

Kiss Lajos András

EURÓPA, EURÓPA ÉS ÚJRA EURÓPA...

2018-03-08 | ESSZÉ

Európa: öreg, beteg kontinens?

Újabban megint sokat beszélnek Európáról. S éppen ez az, ami szorongással töltheti el az embert. Stefan Zweig *A tegnap világa – Egy európai emlékezései* című 1942-ben megjelent memoárjában a „biztonság aranykoraként” jellemezte Európa első világháborút megelőző évtizedeit, az úgynevezett „boldog békeidőket”.^[1] Olyan időszak volt ez az európai történelemnek, amikor megbízható természetességgel

kövezték egymást az évek, és mindez örök időkre érvényes létformának tűnt. A „csaknem ezeréves Osztrák Monarchiánkban mintha minden örökéletűnek készült volna, s az állam maga volt e maradandóság legfőbb szavatolója. A jogokat, melyeket polgárainak biztosított, a parlament védte, a nép szabadon választott képviselője, és minden kötelességnek is keretet szabott.”**[2]** Az első világháború kitörését követően „fantomként tűnt el” ez a biztonság, mondja Zweig, és igazából azóta sem tért vissza – teszem hozzá én. Az első világháború következményeképpen „csak” néhány európai monarchia került a történelem süllyesztőjébe, a második világháború már a nyugati civilizáció pusztulásával fenyegetett. Mérheterlen szenvedés árán, de Európa túlélte. Sőt, a huszadik század végére úgy tűnt, hogy végre tartósan jó irányt vett a történelem menete, és a vén kontinens a „nyugalom szigete lett, a kaotikus világóceánban” (Adorno). S valóban, a múlt század kilencvenes éveire véget ért a hidegháború, s megnyílt az út az évtizedekre megosztott Európa egyesítése előtt. Az Európai Unió újabb és újabb tagokkal bővült az utóbbi két évtizedben. Szerencsére nagyobb tragédiák sem következtek be (a balkáni háborúkat leszámítva**[3]**), és mégis: a huszonegyedik század küszöbére érve Európa-szerte újból megerősödtek a kontinens jövőjével kapcsolatos pesszimista hangok, ráadásul mindez teljes tanácsstalansággal társul. Nemrégiben megjelent esszékötetében Ivan Krasztev idézi Jan Zielonka találó megjegyzését: „Számos elméletünk van az európai integrációról, de egy sincs Európa dezintegrációjáról”.**[4]** Lám, az általános optimizmus megint kérészéletűnek bizonyult.

Andrea Bianco világtérképe, 1436

„Az imperialista és a totális elnyomás fázisait követően – írja Claus Leggewie –, Európa az Európai Unió formájában olyan reflexív világhatalommá fejlődött, amely sok szempontból a nemzetek fölötti kooperáció és az interkulturális megértés modellje, s amelynek általános elutasítással ugyan nem kell szembenéznie, de jobbról és balról egyaránt csapásokat mérnek rá.”**[5]** Szinte senkinek nem tetszik, ami van, ugyanakkor senkinek nincs komolyan vehető elképzelése, hogy mivel lehetne helyettesíteni a jelenlegi állapotot. A lényegét illetően ugyanezt gondolja Lucian Boia román történész is; a 2008-as pénzügyi válság következményeiről morfondírozva írja: „Megeshet, hogy ami most zajlik, különbözik a korábbi, mégoly heves válságoktól, mint amilyen az 1929–1933 közötti volt, és amelyeket erőteljes fellendülés követett. A mostani

összeomlásból vérszegényen lábalt ki Nyugat-Európa (valamivel jobban az Egyesült Államok). Lehetetlen kitalálni, mi történik ezután, de elképzelhető, hogy a Nyugat számára már sohasem térnek vissza az egykori szép idők.”[6]

az ígélet

Még a látszatát is szeretném elkerülni, hogy nálam van a „bölcsek köve”. Viszont szilárd meggyőződés, hogy a szkeptikusok érveit – tartozzanak képviselőik bármelyik politikai oldalhoz – komolyan kell venni. Lehetőségeimhez mérten igyekszem eleget tenni ennek az imperatívusznak, s az olvasóra hárul a feladat, hogy a könyv fejezetein előrehaladva[7] megítélje, mit tudtam teljesíteni az ígéletből. Munkámat nem tekintem szisztematikusan felépített monográfiának. De remélem, hogy az esszék, tanulmányok nem nélkülözik a koherenciát, mert mindegyik többé-kevésbé jól definiálható központi gondolat köré szerveződik, mint például a „mit jelent európai polgárnak lenni”, illetve „milyen történelmi kihívásokkal kell Európának szembesülnie a következő évtizedekben”.

Már az első fejezeteket írtam 2014/2015 fordulóján, mikor Európa-szerte – s így hazánkban is – megsokasodtak azok a történelemtudományi, irodalomtudományi és filozófiai reflexiók, amelyek az első világháború kitörésének századik évfordulójához kapcsolódtak, és egyúttal kínálták a száz évvel korábban történtek újraértékelését és a szembesülést az európai történelem későbbi kataklizmáival. Számomra a centenárium alkalmat adott, hogy az európai integráció centrális kérdésének számító német–francia viszony néhány érdekesebb, nálunk viszonylag kevésbé ismert mozzanatáról írjak, Jules Verne egyik regényéhez, illetve Ernst Jünger első világháborús naplóihoz kapcsolódva. A második világháborút követő fél évszázad európai történelmének egyik legfontosabb fejleményét éppen a francia–német megbékélési folyamatban érhetjük tetten. A mai állapotokból kiindulva joggal állíthatjuk, hogy szinte ez volt az egyetlen valódi sikertörténete a vén kontinens legújabb kori történelmének.

Hendrik Hondius, Nova Totius Terrarum Orbis Geographica ac Hydrographica Tabula, 1630

A migrációs válság és a demokráciadeficit összefüggései

Ugyancsak 2015 nyarán tetőzött az Európa nyugati és gazdagabbik felébe irányuló – de értelemszerűen a balkáni országokon és hazánkon is keresztülhaladó – „migrációs hullám”, amely az egész kontinens politikai és intellektuális életét megrázta. A magyar politikai és értelmiségi elitet is „sokkolta”, hiszen az utóbbi ötszáz évben a magyarságnak sohasem kellett Európán kívüli kultúrákból érkező embertömeggel szembesülnie. A könyvem gerincét képező tanulmány éppen a migráció és menekültválság összetett problémáit vizsgálja, s amennyire lehetséges, kerültem az aktuálpolitikai szempontokat, és arra törekedtem, hogy minél több álláspontot mutassak be – a szélsőjobbtól a szélsőbalig. A tömeges migráció ugyan súlyos, de korántsem egyedüli problémája az európai társadalmaknak.**[8]** Az utóbbi évtizedekben a fejlett világ demokráciáiban általában is megrendült a hagyományos politikai elitek teljesítőképességébe vetett hit. Amíg a nagy tradícióval rendelkező

baloldali szocialista és szociáldemokrata pártok szinte mindenütt agonizálnak, az úgynevezett populista és szélsőjobboldali pártok, illetve mozgalmak folyamatosan erősödnek.[9] A könyv ezzel a jelenséggel csak *érintőlegesen* foglalkozik, de itt szeretnék néhány szempontot megfogalmazni, amelyek segíthetik megértését.

posztdemokrácia

Elsőként Colin Crouch közel másfél évtizede megjelent *Posztdemokrácia* című munkájára hivatkozom, amely nyomon követi a nyugati demokrácia leépülési folyamatát. Balogh László Levente helyesen jegyzi meg Crouch könyvének főbb téziseihez kapcsolódva, hogy az utóbbi évtizedekben zavarba ejtően megsokasodtak a „poszt” előtaggal ellátott kifejezések.[10] Jól ismerjük a posztmodern, posztindusztriális, posztfordista stb. fogalmakat, amelyek mindegyike valamilyen újra, az előzőekhez képest megváltozott jelentéstartalomra hívja fel a figyelmet. Így van ez a „posztdemokrácia”-val is. Crouch kiinduló tézise, hogy a posztdemokrácia korszakában a politikai, társadalmi, tudományos és intellektuális szféra egészen más logika mentén működik, mint a hagyományos demokráciákban. A hagyományos (polgári) demokrácia értelme körülbelül így fogalmazható meg: *a demokráciában az átlagpolgárok tömege számára biztosított, hogy – amennyiben erre hajlandóságot mutatnak – a társadalom független intézményeinek keretein belül aktívan és nyilvánosan vegyenek részt a közélet formálásában.*[11] Ez persze ideáltipikus modellje a demokráciának, és a modern történelem során mindig több-kevesebb deficittel valósult meg. De éppen ez az eszme – jórészt a hagyományos munkásosztály eltűnése miatt – válságba jutott, eredeti formájában szinte alkalmazhatatlanná vált. Crouch a második világháború után végbemenő eróziós folyamatot vizsgálja (a szakszervezetek jelentőségének csökkenése, a tömegtermelés és a konzumfogyasztást kísérő választópolgári passzivitás „felerősödése”, a lobbitevékenységnek álcázott korrupció általánossá válása stb.).

A „leépülési folyamat” integráns része a nyugati világban általánossá váló meggyőződés, hogy a politikacsinálás a profi politikusok és a szakértők „ügye”, s a szélesebb tömegek inkább csak megfigyelői, legfeljebb alkalmi aktorai (pl. az X évenkénti választások során) a politikai folyamatoknak. Crouch szerint azt is látnunk kell, hogy a liberalizmus jelenléte ugyan szükséges ahhoz, hogy egy politikai rendszert

demokratikusnak nevezhessünk, de a demokrácia nem azonos a liberalizmussal. Ez már csak azért is így van, mert a neokonzervativizmussal szövetségre lépett liberálisok és szocialisták maguk is felelősséget viselnek a demokrácia leépüléséért, illetve kiüresedéséért.

Genovai világtérkép, 1457

A jóléti állam az ő kormányzásaik alatt is folyamatosan erodálódott, általánossá vált a politikai apátia, s a hatalmasra nőtt gazdasági érdekcsoportok fokozatosan maguk foglalták el a politikai élet kiüresedett terét. A *felszínen* (azaz a *politika ontikus* szintjén) még úgy tűnik, hogy minden a demokratikus szabályoknak megfelelően működik (léteznek a politikai pártok és a politikai szféra egyéb intézményei, vannak úgymond szabad választások stb.), de a *mélyben* (a *politika ontologikus* rétegében) a valódi hatalom a multinacionális vállalatok menedzsmentjénél és a médiaguruknál van. Vagyis a posztdemokráciában lényegében predemokratikus állapotok kelnek életre, hiszen senki által nem kontrollálható hatalmak irányítják, már nem is csak az egyes nemzetállamokat, hanem az egész világot.**[12]**

a parlament kulisszái mögött

Crouch helyzetértékelése pontos és hiteles, mégsem mondható eredetinek. Az élete jó részét emigrációban élő, régi vágású liberális orosz/német filozófus, Fjodor Sztyepun már az

ezerkilencszázötvenes évek közepén érzékelte a liberális demokrácia hanyatlás-tüneteit. A liberalizmus és vele együtt a parlamenti demokrácia folyamatos eróziója voltaképpen már a tizenkilencedik század végén megkezdődött, írja egyik tanulmányában. A huszadik század közepére az eredeti szabadságeszmények semmivé foszlottak. „Először a keresztény gyökerek haltak ki a liberál-demokratikus tudatból, majd a természetjogi gyökerek. Minél inkább a gazdaság mindenható erejébe vetett hit lett a liberalizmus központi eleme, annál inkább semmivé foszlott az a Locke-féle felfogás, hogy az emberi lélek természetéből adódóan keresztény.”**[13]** A klasszikus liberalizmus eredeti eszménye, hogy a vélemények szabad ütköztetése és a komolyan vett parlamenti vita vezethet az igazság megtalálásához, lassan eltűnőben van. „A nagy vitanapok egyre inkább a sajtó és a sajtó által befolyásolt közvélemény számára rendezett színjátékká silányultak. A pártok parlamenti vitái fokozatosan az egymás elleni propaganda szintjére süllyedtek. Ma már a lényeges politikai kérdésekről a parlament kulisszái mögött hozzák a döntéseket: a politikai pártok irodáiban, a bankok igazgatótanácsaiban, a szakszervezeti bizottságokban és a konszernek menedzsmentjeiben. (...) A liberalizmus szellemgyűlölő, gazdasághívő, elhájasodott és agresszív lett.”**[14]** Sztyepun helyzetértékelése, legalábbis első pillantásra, szinte azonosnak tűnhet azzal, ahogyan a két világháború közötti időszakban Carl Schmitt látta és értékelte a liberális weimari demokráciát. Schmitt szerint a német parlament „reprezentacionalizmusa” életidegen, népellenes hatalmi szisztéma, „(...) a valódi demokrácia azon nyugszik, hogy az nemcsak az egyenlőket tekinti egyenlőnek, hanem megkerülhetetlen konzekvenciaként, a nem-egyenlőket nem egyenlőként kezeli (...) azaz az idegeneket és a nem-egyenlőket – tehát azokat, akik fenyegetik a homogenitást – kiiktatják, vagy pedig távol tartják.”**[15]** Sztyepun és Crouch persze nem tekintik kiútnak a visszatérést a homogén „népközösség” etnocentrikus demokráciájához (ellentétben napjaink szélsőjobbaldali és populista mozgalmaival), a liberális demokrácia eredeti, közösségelvű programját szeretnék

újjáéleszteni. Csakhogy az úgynevezett politikai baloldalon nem sok jelét lehet látni, hogy komolyan vennék az új helyzetet. Szinte semmilyen erőfeszítést nem tesznek, hogy visszaszerezzék az elbizonytalanodott tömegek szimpátiáját. Ehhez kapcsolódik egy újabb fejlemény, hogy napjainkra a hagyományos politikai jobboldal/baloldal megkülönböztetés kiüresedett, magyarázó ereje a semmivel lett egyenlő.**[16]** Először, mert a baloldal/jobboldal oppozíciós pár egyik tagja mintha megszűnt volna, pontosabban: a baloldal megszűnt „baloldalinak” lenni.

Ebstorf világtérkép, 1234

A baloldal „identitásvesztésének” gyökereit valahol az ezerkilencszázhatvannyolcas diákmegmozdulásokat követő általános kiábrándulásban lelhetjük fel, illetve abban a tényben, hogy a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveinek újkonzervatív „nyomulására” a baloldal képtelen volt hiteles választ adni. Ez a sommás értékelés annyiban pontosításra szorul, hogy vannak olyan magukat baloldaliként (sokszor egyenesen marxistaként) meghatározó gondolkodók, akik nagyon pontosan érzékelik a fordulatot, és vannak elképzeléseik a leépülési folyamat megállítására, csak hogy a politikai aktorok nemigen figyelnek rájuk. A baloldali autizmus egyik bizarr következménye a jelenség, hogy amíg a francia Új Jobboldal vezéregyénisége, Alain de Benoist, *A populista pillanat* című 2017-es könyvében elismerően nyilatkozik a radikális baloldaliként számon tartott Jean-Claude Michéa *Az Orpheusz-komplexus* címmel megjelent könyvéről, a baloldalinak nevezett értelmiség alig vesz róla tudomást. Valószínűleg, mert mindkét szerző, eltérő következtetésre jutva ugyan, de legalább a leírás szintjén hasonló okokra vezeti vissza a populizmus térnyerését. Benoist így fogalmaz: „Jean-Claude Michéa *Az Orpheusz-komplexus* című munkájában egyszerre adott eredeti és mély értelmű magyarázatot erre (azaz a baloldal hanyatlására – K. L. A.): a baloldal elszakadt a néptől, és nagyon hamar a progresszió ideológiájához csatlakozott, amely alapvetően mond ellent a népi értékeknek.”**[17]** Michéa az Orpheusz-legendát használja fel, hogy bemutassa a modern baloldal „eredendő bűnét”, vagy – valamivel finomabban fogalmazva – irányvesztését. A legenda szerint Orpheusz, a költők fejedelme, különleges kegyben részesült az istenek részéről: alászállhatott az alvilágba, hogy visszahozza magával halott kedvesét, Eurüdikét az élők közé. De Hádész szigorú feltételt szabott: a visszafelé vezető úton a lány előtt kell haladnia, és nem nézhet vissza. Orpheusz azonban megszegte az utasítást, és végleg elveszítette kedvesét. A baloldal Orpheusz-komplexusa azt jelenti, hogy képtelen megszabadulni a „cseppfolyós társadalom” központi ideológiájának számító *progresszivismustól*. A „mindig csak előre” bűvöletének fogságába esve retteg, hogy esetleg gyengének bizonyul, és hátrapillant. Csak hogy egy idő után az úgynevezett baloldali intellektüeleknek sejtelmük sincs arról, hogy voltaképpen kik jönnek mögöttük. Ehhez hasonlóan érvel Ivan Krasztev is. Európában és általában a nyugati világban többé már nem lehet a demokratikus politika modelljét a hagyományos jobboldal/baloldal megkülönböztetés mentén

felépíteni. Igaz ugyan, hogy a gazdasági érdekek által meghatározott osztálykülönbségek nem tűntek el teljesen, de a hangsúly fokozottan másfajta opozíciós párra helyeződött. Krasztev idézi a brit politológus és újságíró, David Goodhart egyik írását, amelyben újszerű terminológiát használ a nyugati posztkapitalizmusra. Goodhart szerint az embercsoportokat egymástól szétválasztó új határvonalat úgy lehetne meghatározni, hogy az egyik oldalon találhatóak a *mindenütt jelenlévő emberek*, akik bármely tetszőleges helyről képesek szemlélni a világban zajló eseményeket, míg a másik oldalt a *valahol lévő emberek* foglalják el, akik meghatározott helyen élnek, és onnan szemlélik a világot. „A *mindenütt jelenlévő emberek* uralják kultúránkat és általában a szellemi életet (...). Ezek az emberek olyan hordozható identitással rendelkeznek, amelyet univerzális képzettségük és szakmai sikereik alapoztak meg, ezért aztán tartózkodjanak a világ bármely pontján, találkozzanak bármiféle idegen emberrel, egyáltalán nem jönnek zavarba, sőt kifejezetten otthonosan mozognak az új helyen, és könnyedén építenek ki új kapcsolatokat. Ezzel ellentétben a *valahol-emberek* definíciószerűen talajhoz kötöttek, és rendszerint 'egyetlen számukra kijelölt' identitással rendelkeznek: skót parasztként, tyneside-i munkásként, cornwalli háziasszonyként élik mindennapjaikat. Az ilyen emberek léte mindig valamilyen konkrét társadalmi csoporthoz, meghatározott valláshoz tartozáson alapul. Ők azok, akik helyzetükből fakadóan nyugtalanul fogadják a radikális változásokat.”[18]

Martin Waldseemüller: Európa-térkép, 1520

Ezeket az embereket taszítja a menedzserkapitalizmus világának természetes közege, illetve ennek a világnak az első számú imperatívusza: „Rendezkedj be a totális felfordulás világában való életre!” A posztdemokráciákban minden a pillanatnyi túlélés és az állandó sürgetés logikájának alárendelt. Mindenkinek ehhez kell alkalmazkodnia, hacsak nem akar a káoszban elmerülni. „Ebben a világban teljes a felfordulás; a 'mobilitás', a 'reaktivitás', a 'flexibilitás' referenciaértékként jelennek meg, míg a stabilitás a fejlődésképtelenség szinonimája. Minden ellenállást vagy tiltakozást, amely az ilyen logika ellen irányul, az 'elmaradott' vagy 'berozsdásodott' jelzőkkel illetik, és rögvest a privilégiumokhoz és a szűkebb értelemben vett testületi szellemhez ragaszkodás jelének minősítik.”**[19]**

Clinton-ország és Trump-ország

A „beszűkültség” és „begyökerezett életformára” ítélt embertársaink olykor képesek mégis visszavágni. Mint tették ezt a 2016-os amerikai elnökválasztáson. Ivan

Krasztev a geopolitikából jól ismert fogalmi apparátus segítségével (és elképesztően szellemesen) mutatja be, mi történt valójában.**[20]** A helyzet úgy fest, írja, hogy a térképen egyetlen országgént létező Egyesült Államok az elnökválasztás idejére láthatóan két különálló országra, pontosabban két egymástól teljesen eltérő „geopolitikai kultúrára” szakadt. Az egyik állam *Clinton-ország* (Clintonland), amelyet a *mindenütt jelenlévő* emberek lakják, míg a másik *Trump-ország* (Trumpland), ahol a *valahol lévő emberek* élnek. Ha megpróbáljuk a geopolitika fogalmi rendszerét felhasználni az 2016-os amerikai választások leírására, Krasztevvvel együtt mondhatjuk, hogy Clinton-ország a „tengeri hatalom” logikája szerint nyilvánította ki politikai identitását, Trump-ország pedig a „szárazföldi gondolkodásmód” szerint szavazott. Clinton-ország lakói a valóságos Amerikában jórészt a tengerparti sávokban élnek, az urbánus, illetve a „szigetszerű” életmód és értékrend normáit követik. Clinton-ország a tizenkilencedik századi Angliára, Trump-ország az Oroszország és Németország jelképezte szárazföldi hatalmakra emlékeztet. A tengeri hatalom „logikája” a folyamatos úton levést, a kalózszellemet, a kockázatvállalást, s általában a gyökértelen életmódot preferálja. Nagyjából ugyanazt, amit napjaink menedzserkapitalizmusa mint mindenki számára kötelezően követendő értékrendet és életmódot igyekszik elfogadtatni. Ami Trump-ország lakóit illeti, ők túlnyomórészt az úgynevezett „rozsaövezetekben” élnek. Jórésztük persze városlakó, de mára – a „sokadik” ipari forradalom következtében – a munkanélküliség és a haraggal kevert elkeseredés tömegessé vált közöttük. Ezeknek az embereknek az a legfőbb vágya, hogy újra biztonságban és kiszámítható körülmények között élhessenek. Elegük van abból, hogy folyton a hullámokon hánykolódnak, *szilárd talajt* szeretnének érezni a lábuk alatt. S ha valaki hajlandónak mutatkozik, hogy olykor az ő szempontjukból is nézze a dolgok állását, akár még igazat is adhat nekik.

Johannes Ruysch világtérképe, 1507

Akár „teoretikusan” is megalapozható a rozsdáövezetekben élők „populista észjárása”, hiszen például Carl Schmitt *A Föld nomosza* című könyvében a „megmunkált talajon élő emberek” által alkotott kultúrát tekinti normálisnak: „(...) az ember által elrendezett és megmunkált talajon (Boden) megjelennek azok a vonalak, amelyeken érzékelhetővé lesznek a meghatározott beosztások. A szántóföldek, a mezők és az erdők elhatárolódnak egymástól, és mindez a barázdákon és a parcellákon ölt látható formát (...) Ezzel szemben a *Tenger* nem ismeri a tér és a jog, a rend és a hely eme érzékelhető egységét. Noha a tengernek is megvannak a maga kincsei, a halak, a gyöngyök és más egyéb dolgok, s ezek megszerzése is kemény munkát követel az embertől, de – ellentétben a szilárd földfelszín termékeivel – a tenger nem ismeri a vetés és az aratás mértékét (...) A tengert végigszelő hajók nem hagynak maguk után nyomot. 'A hullámon minden hullám'”.**[21]**

világmegváltó szándék

Krasztev hasonló következtetésre jut: „A Clinton és Trump között zajló politikai harc a szárazföldi és a tengeri hatalom közötti küzdelem volt. Olyan harc, melynek során az

egyik fél a tér, a másik a hely kategóriáiban gondolkodott. Ezek az új választóvonalak részben azt is magyarázzák, hogy miért buknak el olyan százalmasan a hagyományos szociáldemokrata pártok a választók megnyeréséért folyó közdelemben, annak ellenére is, hogy a most felnövő új generációkban masszívan jelen van az antikapitalista beállítódás. A nemzetközi szolidaritásra hajlandóságot mutató munkásosztály eltűnése alapvető irányváltás szükségességét jelzi az európai politikában. Ezért aztán nincs mit csodálkozni azon, hogy az újonnan létrejött, poszt-utópista populizmust nem lehet a megszokott baloldal/jobboldal sémába szorítani.”**[22]** A katolikus egyháztól vagy a régi vágású kommunistáktól eltérően az újfajta populizmusból hiányzik a világmegváltó szándék és a pedagógiai buzgóság. Vezérek nem álmodnak a társadalom radikális átalakításáról. Nem arról vizionálnak, hogy milyenek legyenek az emberek. „Ők maguk szeretnének olyannak mutatkozni, amilyenek az átlagemberek.”**[23]**

Látható, a populizmus térnyerésével számot vető elméletek nagyjából hasonlóan írják le a folyamatot. Ivan Krasztev, noha még csak gyanúja sem merülhet fel, hogy szimpatizálna a szélsőjobboldali populizmussal, igyekszik belülről látni és bizonyos fokig megérteni populizmusra fogékony embertársaink észjárását. Claus Leggewie jóval szigorúbban ítél, de a kiváltó okokat ő is hasonlóan látja. Leggewie a mai Európában folyamatosan erősödő populizmusban a völkisch-autoritár jellegű nacionalizmus újjászületését látja, amely az egyre gazdagabb elit és az egyre jobban lecsúszó néptömeg közötti „osztályellentétet”, egy sor rafinált kommunikációs trükk igénybevételével, a „saját és az idegen”, illetve az „őshonos és a migráns”, a „keresztény” és a muzulmán” közötti ellentétet transzformálja. Voltaképpen el kell ismerni, írja Leggewie, hogy „(...) a populizmus, pontosabban a völkisch-autoritár nacionalizmus is összeurópai jelenség, még ha rendelkezik is bizonyos egymástól eltérő nemzeti sajátosságokkal. Ami összeköti őket, az a szupra- vagy transznemzeti jelleg. Szociológiailag nézve ez az újfajta mozgalom igyekszik szembefordítani a

nemzetállamokat a világgazdaság funkcionális munkamegosztásával, és kulturálisan olyan Európát képzel, ahol a helyi kultúrák szemben állnak a globális populáris kultúrával, kiváltképp a nem európai eredetű bevándorló népeiséggel.”[24]

Ivan Krasztev írja, hogy jogi és gyakorlati szempontból is érdemes különbséget tenni a menekültek és a migránsok között. A két kategória eltérő halmazra vonatkozik. A migránsok élhetőbb élet reményében hagyják el hazájukat, a menekültek viszont az életüket féltve indulnak útnak. Csakhogy az emberáradat, amellyel 2015-ben szembesültek a „törzsökös” európai polgárok, újfajta helyzetet teremtett, és a „migrációs válság” meg a „menekültválság” kifejezések felcserélhetőkké váltak.

Lóhere formájú világtérkép, 1581

„A politikai kontextusban mutatkozó tetemes különbségek ellenére a jelenlegi szituáció feltűnő hasonlóságot mutat a múlt század hatvanas éveiben tapasztaltakkal. A megijedt többség újra retteg, hogy olyan idegenek foglalják el országaikat, akik fenyegetik megszokott életmódjukat. A rettegők szilárd meggyőződése, hogy a jelenlegi válságot a kozmopolita elit összeesküvése és a törzsi gondolkodás fogságában rekedt migránsok idézték elő. A fenyegetett többség nem az elnyomottak vágyait reprezentálja, hanem a hatalmasok frusztrációját. Ez már nem az a fajta 'népi' populizmus, ami száz évvel korábban a romantikus nacionalizmus formájában ragadta magával az embereket. Ez sokkal inkább vészjósló demográfiai prognózison alapul, hogy a világban Európa jelentősége radikálisan csökkenni fog, és hatalmas emberáradat indul Európa felé. Erre a populizmusra nagyon rosszul készített fel bennünket a történelem. Azokat az embertársainkat, akik egyetértenek a szélsőjobb politikájával, bizonyos szempontból hasonló érzések kerítették hatalmukba, mint a francia *feketelábúakat*, akik az algériai függetlenségi háború idején arra kényszerültek, hogy elhagyják Algériát. A ma Európájának átlagpolgárai és a hajdani feketelábúak egyaránt becsapva érzik magukat.”**[25]** Sőt, folytatja Krasztev, napjaink szélsőjobbaldali választója úgy érzi, hogy még tragikusabb helyzetbe került, mint a hajdani feketelábúak: neki már nincs hova emigrálnia.

A Nyugat/Kelet törésvonal dilemmái és az európai identitás kérdőjelei

Honnan ered a Nyugat/Kelet oppozíció, teszi fel a kérdést a libanoni történész és közgazdász, Georges Corm. „Ki strukturálja, ki szervezi ezt a mindig újjászülető törésvonalat? Nos, ez a legnagyobb probléma. Vajon a vallás, a nyelv vagy éppen a civilizáció? És a mi kis mediterrán világunk, ahonnan ezek az elképzelések erednek, valóban epicentruma ennek a törésvonalnak? A görögök és a perzsák, a rómaiak és a karthágóiak, a muzulmán arabok (majd az ottomán törökök) és a katolikus Európa: vajon ezek a bináris antagonizmusok nem egyaránt a Mediterráneum fölötti kontrollért harcoltak, amely a régiek és a modernnek számára is a világ központjának számított?”**[26]** Az iszlám két ízben is megostromolta Európát, először Spanyolországot foglalta el, másodsor eljutott Bécs kapujáig. A muzulmán tenger –

Marokkótól a Balkánig – kétszer is körbevette a keresztény Európát, ahogy a keresztények is két ízben ostromolták a muzulmán Keletet. Úgy tűnik, fejtegeti Corm, manapság újra a Földközi-tenger lett a nagy törésvonal tengelye: Kelet-Mediterráneum és Kis-Ázsia muzulmánjai elutasítják Izrael létezését, és a Koránt lobogtatva kürtölik világgá nyugatellenességüket. A világban jelen lévő zűrzavart mégsem lehet ilyen egyszerű séma alá rendelni. „Ha csak a világvallások mentén jelenne meg a törésvonal, akkor hogyan magyarázzuk a keresztény egyházszakadást?”**[27]** Vajon hová tartozott a Bizánci Birodalom, Nyugathoz vagy Kelethez? Ha a Nyugat/Kelet törésvonal olyan hatalmas volt, mint amilyennek Nyugat-Európa történelmi emlékezetében gyakran mutatkozik, hogyan magyarázzuk, hogy ez a "hibrid" birodalom több mint ezer évig fennállt? Ha valóban a vallások strukturálják a társadalmat, miképpen történhetett meg, hogy a kereszténység annyi szakadást és eretnek mozgalmat élt meg, Nyugaton és Keleten egyaránt? „Miképpen történhetett, hogy a protestánsok és a katolikusok közötti nagy szkizma – az évszázadokig tartó vallásháborúk során – alapvetően átformálta a kereszténység arculatát, és lényegében ezek a vallásháborúk rajzolták meg a modern Nyugat kulturális sokféleségének körvonalait?”**[28]** De az állandó szakadások, vallási eretnekmozgalmak színre lépése legalább annyira igaz a másik nagy monoteista vallásra, az iszlámra is – csak jóval nagyobb mértéket öltve.

Mercator-Hondius, Ottomán Birodalom, 1609

A tizenkilencedik és a huszadik század során a Nyugat és a Kelet között létező törésvonal bizonyítására nemritkán nyelvtudományi érveket is bevetettek. Ernest Renan, Georges Dumézil és Mircea Eliade azt képviselték, hogy a sémita és az indoeurópai népek között alapvető kulturális, mentalitásbeli különbségek vannak, s ezt a feltételezést nyelvészeti és kulturális antropológiai érvekkel próbálták alátámasztani. Az indoeurópai nyelvek, állították, a nagy árja rassz homogén csoportjához tartoznak, a sémita nyelvek viszont heterogén népcsoportokat foglalnak magukban, úgymint a babiloni népeket, az arameusokat, a zsidókat, a síreket, az arabokat stb. Renan szerint a nyelvek, a mentális struktúrák és a rasszok egymással megfeleltethetők. A francia történész és orientalistát ugyan nem lehet a náci fajelmélet értelmében vett rasszistának tekinteni, de meggyőződése volt, hogy a nyelvi rassz olyan adottság, „amibe nem lehet belépni, sem kilépni belőle.”**[29]** A huszadik század közepéig a sémita népek közül elsősorban a zsidókat állították

szembe az indoeurópai árjakkal, napjainkban inkább a muzulmán arabok kerültek a „rossz oldalra.” Ez is csak azt bizonyítja, hogy az oppozíciós párokat nagyon „rugalmasan lehet kezelni”, s az éppen adott politikai, gazdasági, demográfiai vagy éppen geopolitikai érdekek döntenek a dichotómiák aktuális formájáról.

konzervatív forradalmár

A Nyugat/Kelet törésvonalnak létezik speciális változata is, amely napjainkban éppen az európai szélsőjobb politikai identitás-konstrukciójában kel új életre. Az első

világháborút követő évtizedekben a német konzervatív forradalmárok újabb ellentétpár mellett kötelezték el magukat: a Napnyugat/Napkelet antagonizmussal igyekeztek politikai identitásukat meghatározni. Napjaink Németországában a szélsőjobboldali pártok és mozgalmak (AfD, Pegida) a német konzervatív forradalmárokat követik, és kialakítják a maguk vízióit. Ezek fontos vonása az Európa-ellenesség. A német szélsőjobb egyik kézikönyvében olvasható: „Európa, ellentétben a Napnyugattal, nem tekinthető precíz politikai fogalomnak.”**[30]** Csatlakozva Volker Weiß álláspontjához, hogy nehezen érthető, a Napnyugat fogalma miért jobban definiálható, mint Európa fogalma, magam is úgy gondolom, nem a „jobban definiálhatóság” miatt ragaszkodik az új jobboldal a Napnyugat/Napkelet oppozícióhoz. A Napnyugatot hagyományosan az ész, a racionalizmus és tudomány világaként határozzák meg, amelyet szabad, öntudatos individuumok alkotta közösségek tartottak életben. Ezzel ellentétben Napkeletet a túlfűtött érzelmek, a vallás és az amorf tömeg világával azonosították. „Itt a kultúra, ott a barbárság, itt a védelemre méltó, ott a fenyegetés. Olyan világlátás, amely a történelmet leegyszerűsített sémára redukálja. Ebben az értékítéletben az egyik pólus feltételezi a másikat. Az ideál-tipikus napnyugati embernek szüksége van az ellenoldalra, hogy bizonyos legyen önnön identitásában, miként a dzsihadista sem lenne meg 'cionista' és 'keresztes' nélkül. A scenárió megkönnyíti a politikai szenvedélyek mozgósítását és a 'saját oldal' védelmét.”**[31]**

Az utolsó nagy törésvonal a szlávok, szűkebb értelemben az oroszok és Európa felettébb érzékeny, sokat vitatott kapcsolata. Hol kezdődik, és hol végződik Európa? Oroszországot még Európa részének lehet tekinteni? Ezeket a kérdéseket Georg Corm is megfogalmazza. Azt is megkérdezi, vajon azzal, hogy az oroszok az ortodox kereszténységet vették fel, a keleti barbárság karjába vetették magukat? Vagy hogyan értelmezhető a kommunista diktatúra ámokfutása, amelynek elméleti alapjait – mint egy sajátos szekularizált vallást – Nyugaton dolgozták ki, mégis Keleten igyekeztek kivitelezni? „Vajon tekinthető-e az orosz kommunizmus az abszolutista ortodox kereszténységre adott rossz válasznak?”[33]

Nyugatról nézve Oroszország mindig különleges és nehezen érthető világnak tűnt. A nyugati országok követői, a kereskedők és a kalandvágyó utazók leginkább úgy mutatták be, hogy itt a cári zsarnokságot nem korlátozza semmi, az emberek nagyobb része tudatlanságban él, de egyfajta, a nyugati országok lakói számára szinte ismeretlen, gyermeki tisztaság és „szent együgyűség” is jelen van közöttük.

előítélet-katalógus

Csak egy hazai példát idézek: Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság* című traktátusában található részletet, amelyben Zrínyi egyetlen mondatba sűríti az oroszszággal kapcsolatos és

vélhetően „széles körben” elterjedt előítélet-katalógust. Zrínyi azt vizsgálja, hogy találhatunk-e olyan szövetségest az európai hatalmak között, amely érdemben támogatná az ottomán birodalom ellen folytatott felszabadító küzdelmünket. Miután sorra veszi a hatalmak bel- és külpolitikáját, illetve egymással is ütköző „geopolitikai” érdekeiket, megállapítja: nem reménykedhetünk egyik hatalom segítségével sem. S már majdnem befejezi a lajstromozást, amikor „szinte véletlenül” eszébe jut Oroszország, s azt mondja: „Muszkát nem számlálom, mert álmhoz hasonló discursus volna inkább, hogysesem valósághoz; noha tudom, hogy némely nagy emberek, nem tudom micsoda reménységeket csináltak magoknak, de az mint fönn íram, sem remélhetjük, sem nem kívánhatjuk.” De mi a baj az oroszokkal? A válaszban minden benne van: „Az ő országok messze, az ő népek goromba, az ő hadakozások semmirekellő, vitészségek nevetséges, politicájok ostoba, birodalmok tyrannis, kiknek kelljen hát az ő segítségek!”[34]

Az oroszok sem maradnak adósai a Nyugatnak. A szlavofilektől az Eurázsia-eszme teoretikusain át, ők is kialakítják a maguk „ellendiskurzusát”, amelyben szinte minden a visszájára fordul.

Az eurázsiai reváns. Európa és az emberiség – orosz szemszögből

Piri Reis ottomán tengernagy világtérképe 1513

A földrajztudós Pjotr Szavickij, akit a nyugati emigrációban megszülető Eurázsia-eszme jeles alakjának tekintenek, így kezdi egyik tanulmányát: „Oroszországot sokkal inkább lehetne ‘középső birodalomnak’ nevezni, mint Kínát. S ha időben még tovább haladunk előre, még nyilvánvalóbbá válik az állítás igazsága: Európa Oroszország számára nem több, mint egy *félsziget* az Óskontinens *peremén*.”**[35]** Vagyis Európa orosz szemszögből szinte semmi, még geográfiai szubsztanciával sem rendelkezik; csak Ázsia egyik nyúlványa.

kötelesek engedelmeskedni

Az Eurázsia-eszme kultúrfilozófiájának és államelméletének megteremtője, Nyikolaj Trubeckoj már részletesebben érvel az orosz álláspont mellett. *Európa*

és az emberiség című programadó könyve eredetileg 1920-ban jelent meg egy szinte ismeretlen szófiai kiadónál. Írása bevezető részében – nyelvtudományi képzettségéhez híven – fogalmakat értelmez. Abból indul ki, hogy Európában a nemzeti és civilizációs kérdésekhez kétfajta alapbeállítódás figyelhető meg. Az elsőt *sovinizmus*nak, a másikat *kozmpolitizmus*nak nevezhetjük. Látszólag egymást kizáró, úgynevezett kulturális/civilizációs/politikai ellenfogalmakról van szó, de a figyelmesebb elemzés végén teljesen eltérő eredményre jutunk: „A sovinszta abból indul ki, hogy igenis az ő népe a legjobb a világon, amelyikhez ő maga is tartozik. Az ő népének kultúrája a jobb, tökéletesebb minden más kultúrájánál. Egyedül az ő népének van joga élen járni és uralkodni más népek fölött, amelyek kötelesek engedelmeskedni, elfogadni hitét, nyelvét és kultúráját, valamint egybeolvadni vele. Mindazt, ami e nagy nép végső diadalának útjában áll, erővel el kell söpörni. Így gondolkodik, és ennek megfelelően cselekszik a sovinszta.” Ezzel „ellentétben”: „a kozmpolitita tagadja a népek közötti különbségeket. Ha volnának is ilyen különbségek, azokat meg kell szüntetni. A civilizált emberiségnek egységesnek kell lennie, és egységes kultúrával kell rendelkeznie. A civilizálatlan népeknek azzal, hogy csatlakoznak a civilizált népek családjához és együtt haladnak velük a világfejlődés egyetlen útján, ezt a kultúrát kell elfogadniuk, ehhez a kultúrához kell idomulniuk. A civilizáció a legfőbb áldás, amelyért fel kell áldozni a nemzeti sajátosságokat.”**[36]**

A sovinizta és a kozmopolita érvelése, legalábbis az európai kozmopoliták esetében, nem különbözik. Az európai kozmopolitizmus nem semleges értékrendre épül, lényegében azonos a *latin-germán civilizáció partikuláris értékrendjének egyetemessé* stilizálásával. A kozmopolitizmus Trubeckoj szerint speciális *kollektív egocentrizmus*, amely a világtörténelemben *latin-germán etnocentrizmus*ként formálódott ki. *A sovinizmus és a kozmopolitizmus csak fokozataiban, de nem elvileg különbözik.***[37]** A latin-germán civilizációs elmélet mögött olyan teleologikus történetfilozófiai felfogás húzódik meg, amely egyúttal terméke is ennek a civilizációs modellnek. Trubeckoj két alapfogalmat vezet be elméletébe: az „evolúciós létra” és a „fejlődésfokok” kifejezést. „Az evolúciós létra’, ‘a fejlődés lépcsőfokai’ – ezek mind mélyen egocentrikusak. Azt tükrözik, hogy az emberi faj fejlődése az úgynevezett ‘általános haladás’ útját járta és járja. Egyenesként szokás elképzelni ezt az utat, amelyet mindenki jól ismer. Az emberiség az egyenes vonal mentén halad, de egyes népek különböző pontjain megrekedtek, és jelenleg is ott állnak, egy helyben toporogva, miközben más népek képesek voltak egy kicsit tovább menni, majd egy következő ponton álltak meg, és ott ‘toporognak’ stb. Így, ha egy pillantást vetünk a jelenkori emberiség általános képére, az egész evolúciót látjuk, hiszen az emberiség által megtett út összes állomásán jelenleg is van valamilyen megrekedt nép, ott áll, és egy helyben ‘toporog’. A jelenkori emberiség így a maga egészében az evolúció letekert és darabokra vágott filmje, a különféle népek kultúrái pedig úgy térnek el egymástól, mint az egységes evolúció különböző fázisai, vagy mint a világ általános haladásának különböző állomásai.”**[38]**

Tabula Rogeriana, 1154 (fejfel lefelé, mert így van Észak fent)

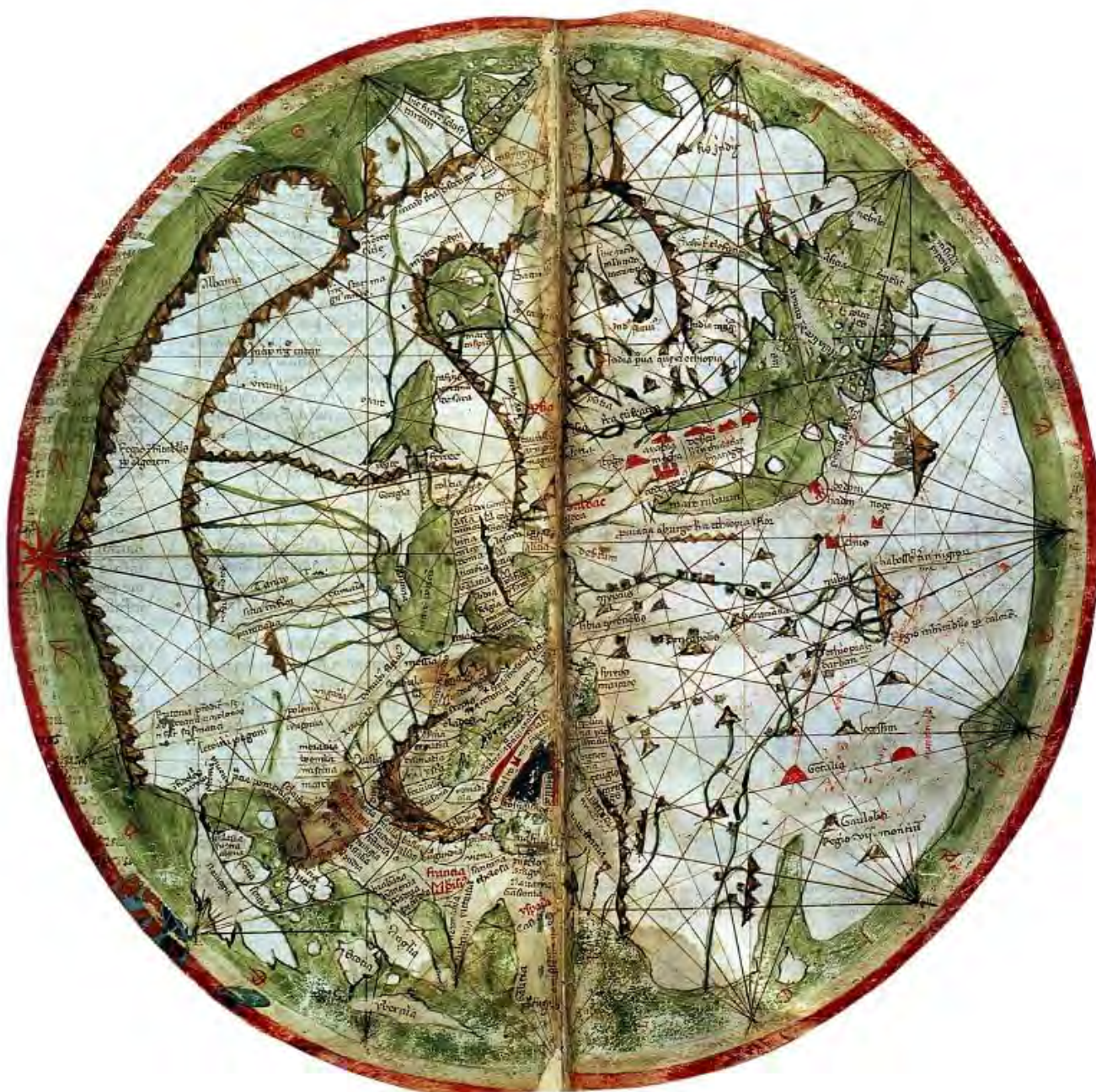
Ilyen keretben Oroszország és az orosz történelem csakis vesztes lehet. Trubeckoj – Danyilevszkij és Leontyev hűséges tanítványaként – másfajta történelemfilozófiai és kultúraelméleti modellt javasol: „Az evolúciós létra koncepciójával mi a horizontális felszín elvét állítjuk szembe. A népek és a kultúrák kulturális tökéletesedése fokozatos elvével mi a Földgolyón élő népek egyenrangúságának és minőségi összemérhetetlenségének új elvét állítjuk szembe. Az értékelés mozzanatát egyszer s mindenkorra száműzni kell az etnológiából és a kultúrafilozófiából, ahogyan minden más evolúciós tudományból is, mivel az értékelés mozzanata mindig valamilyen egocentrikus előfeltevésen nyugszik. Nincsenek magasabb vagy alacsonyabb kultúrák, csak egymáshoz hasonlóak vagy egymástól eltérőek. Magasabb rendűnek tartani a miénkhez hasonlókat, és alacsonyabb rendűnek tekinteni a miénktől eltérőket – ezek önkényes, tudománytalan, naiv és végső soron ostoba állítások.”**[39]** Másutt még keményebben fogalmaz: „*hozzá kell szoknunk a gondolathoz, hogy a latin-germán világ és az általa képviselt kultúra a legrosszabb ellenségünk.*”**[40]**

Az *Európa és az emberiség* című tanulmányban az olvasó meglepődve tapasztalhatja, hogy Trubeckoj – Gabriel Tarde imitációs elméletére utalva – mintha enyhítené a kultúrák összemérhetetlenségére vonatkozó szigorú téziseit. Nem minden esetben elítélendő az a gyakorlat, fejtegeti, hogy egyes kultúrák átvesznek bizonyos elemeket

a tőlük eltérő kultúrák köréből. Az átvétel vagy az utánzás (imitáció) csak akkor hasznos, ha a kolportálást nem a külső erőszak provokálja, illetve hogy az átvett kulturális elemek harmonikusan beépíthetők a befogadó kultúra miliójába.**[41]**

programadó mű

Tehát Trubeckoj a maga „proto-etno-pluralista” álláspontjával sok szempontból jó fél évszázaddal megelőzte korát. A tanulmány néhány mondata szinte szó szerint megtalálható Charles Taylor *Az elismerés politikája* című írásában, amelyet a modern multikulturalizmus programadó művének szokás tekinteni. A múlt század második felében fokról fokra a „normáltudomány” részévé váló posztmodern irányzatokban (*subaltern studies, cultural studies, gender studies* stb.) közös előfeltevés, hogy el kell szakadni az Európa-centrikus dogmától vagy doxától, és a különböző regionális kultúrákat a saját „belső” mércéjük szerint kell mérni. A posztkolonialista szerzők közé tartozó Edward W. Said vagy Georges Corm lényegében hasonló érvekkel utasítják el az Európa-központúságot, mint egykor Nyikolaj Trubeckoj.**[42]** Az is igaz, hogy Trubeckoj nem elégszik meg az „eurocentrizmus” szimpla kritikájával; bírálatát teljes Nyugat-Európa ellenes teóriává stilizálja, így maga is a belső ellentmondás csapdájába kerül. (Saját – szükségszerűen partikuláris – „eurázsiai” ihletésű kulturális nézőpontja válik minden más kultúra megítélésének mércéjévé.)

Pietro Vesconte világtérképe, 1321

Az 1925-ben *Mi és ők* címmel publikált tanulmányában Trubeckoj az Eurázsia-eszme specifikumait elemezve összeveti a bolsevizmust és az eurázsiaizmust: vannak, akik felületes analógiákkal operálva az Eurázsia-eszmét 'pravoszláv bolsevizmusnak' vagy a 'szlavofil-eszme és bolsevizmus törvénytelen gyermekének' nevezik."**[43]** Látszólag valóban találhatunk analógiákat, de e két szellemi/politikai irányzat közé egyenlőségjelet tenni, voltaképpen *contradictio in adjecto*, olyan, mintha valaki „pravoszláv bolsevizmusról”, vagy „fehér feketeségről” beszélne. E két irányzat közös

jellemzőjének lehet tekinteni, hogy mindkettő pária-létre kényszerített volt a forradalom előtti Oroszországban, s mindkét irányzat igazában a nyugat-európai emigrációban fogalmazta meg legfontosabb téziseit.[44] Az „eurázsiaizmus annyiban közös a bolsevizmussal, hogy egyként küzdenek Ázsia és Afrika népeinek felszabadításáért, hogy megszabadulhassanak a rabságban tartó kolonialista hatalmak elnyomásától.”[45] De ezek a hasonlóságok csak külsődlegesek és formálisak, nem érintik a lényegét. A két mozgalom motívumai diametrálisan állnak szemben egymással. Az a kultúra, amelyet a bolsevikok a „burzsoá” jelzővel illetnek, az eurázsiaiak számára a „latin-germán” kultúrával azonos, s amíg a bolsevikok az ún. „proletár” kultúrát szeretnék a burzsoá kultúra helyére ültetni, az eurázsiaiak a „nemzeti” (Oroszország esetében az „eurázsiai”) kultúrát tennék a latin-germán kozmopolita kultúra helyére. A marxisták bizonyos társadalmi osztályokat tekintenek kultúrahordozóknak, az eurázsiai elmélet meghatározott etnikai egységek, nemzetek vagy nemzetcsoportok termékének tartja a kultúrát. Az eurázsiaizmus számára a burzsoá és proletár kultúra marxista megkülönböztetése semmitmondó, hiszen ez a megkülönböztetés belül marad a latin-germán kultúra értékrendszerén és fogalomhasználatán. Szerintük minden kultúra egyfajta vertikális tengely mentén rendeződik el, azaz létezik „fenti” és „lenti”, noha egy egészséges kulturális közösség esetében (pl. egy nemzet) nem választja el szakadék az alsó és felső régiót. A bolsevikok abszolút ellenfogalmakként használják a burzsoá és a proletár kultúra megjelölést, s az a megoldás, hogy a valamikori felső (azaz burzsoá kultúra) helyébe az egykori alsót (azaz a proletár kultúrát) helyezik, inkább csak az általános kultúra degradációjához és vulgarizálódásához vezet. E mögött még az is ott van, hogy noha a nyugat-európai (latin-germán) kultúra általában beteg, de talán az elitkultúra mégsem veszítette el minden kapcsolatát a nemzeti/népi kultúra mélyrétegeivel. Azoknál a népeknél, ahol az elitkultúra mesterséges konstrukció eredménye (pl. az orosz), azaz más és idegen minták utánzásával jött létre, nemcsak mennyiségi (fokozati) különbség van a lent és a fent között, hanem minőségi is, azaz valóságos szakadék tátong a felső és az alsó rétegek között.

Pietro Coppo világtérképe, 1520

Ráadásul Oroszország esetében a kulturális helycsere azért sem változtatna a dolgok állapotán, mert annyi történe, hogy a latin-germán kultúra egyik változatát (a Nagy Péter után létrejött idegen modernizációt) ugyanennek a latin-germán kultúrának másik változata, a marxi szocializmus váltaná fel. Az Eurázsia-eszme szerint, ha a kultúraváltást olyan népekre alkalmazzuk, mint a Péter utáni és a forradalom előtti Oroszország, legfeljebb metaforikus értelemben beszélhetünk kultúraváltásról. Valójában nem a magas kultúra mély kultúrába fordulására kell gondolni, hanem a felsőbb rétegek által létrehozott kultúrára, noha az új kultúra és a lenti között nem minőségi, csak fokozati különbség van. „Csak ilyen feltételek mellett lehet a középrétegek kulturálatlanságát megszüntetni, és a nemzeti organizmus csak így válhat egészséges és teljes kultúrává, csak így lesz képes a felső és az alsó rétegek számára is a hosszú távú fejlődést biztosítani. Éppen emellett érvel az eurázsiazmus.”**[46]** Ebből persze az is következik, hogy itt nem az osztályviszonyokat

érintő változásról, hanem etno-kulturális fordulatról van szó. A „proletárkultúra”, írja Trubeckoj, alkalmatlan, hogy valami újat hozzon a régi kultúra helyébe. A proletárkultúra fogalma azért is tartalmatlan, mert a proletariátus fogalmi definíciója tisztán gazdasági természetű, s megfosztott minden magasabb rendű kulturális 'konnotációtól'.^[47]

a nemzeti kultúra alapjai

Trubeckoj szilárd meggyőződése, hogy – az „osztálykultúrákkal” ellentétben – a nemzeti kultúrák organikusak, ezért a bolsevizmus csak a tagadásig jut el, az eurázsiaizmus

azonban építeni is tud. Ami a bolsevizmusban látszólag pozitív hozadék (egyfajta utópikus vízió), az Eurázsia-mozgalom képviselői számára a legjobb esetben is a latin-germán civilizáció újabb válságtünetének orosz talajra ültetése. A marxizmus (Oroszországban: bolsevizmus) törekvése, hogy megszabadítsa az alávetett osztályokat a gazdasági kizsákmányolástól, illetve hogy felszabadítsa a „harmadik világ” népeit a gyarmati uralom alól, tartalmaz ugyan pozitív törekvést, de „ez a gazdasági emancipáció az eurázsiaizmus számára nem öncél; ez csak egyike a szükséges feltételeknek, hogy meg lehessen szabadulni a latin-germán kultúrától. Vagyis a felszabadulás elképzelhetetlen anélkül, hogy megerősödnek a nemzeti kultúra alapjai, mert csak ennek eredményképpen adottak a távlatos fejlődés lehetőségei.”^[48] Összefoglalásként: a bolsevizmus kizárólag *romboló*, az eurázsiaizmus *építő* mozgalom.

A Szovjetunió bukása után újjászülető *Új Eurázsia-eszme* olyan ismert képviselői, mint Alekszandr Panarin és Alekszandr Dugin, már nem a szláv és a latin-germán kultúra szembenállása mentén határozzák meg az új törésvonalat, hanem az angol-amerikai *thalasszokratikus* (azaz tengeri) és az eurázsiai *tellurokratikus* (szárazföldi) hatalmak mentén. Alekszandr Dugin manicheus jellegű bipoláris világképében például Németország a „jó oldalra” kerül, mert részét képezheti a Vlagyivosztoktól Dublinig húzódó eurázsiai birodalomnak. A Dugin-féle historizálás célja világos: az Egyesült Államok és Anglia lett az új Karthágó, Oroszország pedig az új Róma. Hogy mit szólnak ehhez a bizarr eszmefuttatáshoz Nyugat és Közép-Európa népei? Ez a kérdés

valószínűleg csekély mértékben foglalkoztatja az orosz gondolkodót. Ellentétben az európai népek józanabb polgáraival, akik továbbra is abban reménykednek, hogy létezhet élhetőbb élet a törésvonalakon túl is.

Samuel Dunn világtérképe, 1794

[1] Zweig, Stefan: *A tegnap világa – Egy európai emlékezése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008. 15. Ford.: Tandori Dezső

[2] I. m. 15.

[3] Ezt természetesen annak fényében kell értékelni, hogy az utóbbi hatvan év során a világ többi részén 286 háborút és egyéb véres konfliktust számoltak össze. Lásd Guérot, Ulrike: *Der neue Bürgerkrieg. Das offene Europa und seine Feinde*. Ullstein Verlag, Berlin, 2017. 16. Azt a sokat vitatott kérdést, hogy a kollektív erőszak hajlamát általában az emberi természet, illetve minden szervezett emberi közösség integráns részének kell-e tekintenünk, vagy talán mégsem tűnik lehetetlennek a destruktív és agresszív „energiák” kordában tartása, a René Girard-ról szóló fejezetben vizsgálom.

[4] Krastev, Ivan: *Europadämmerung*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2016. 8.

- [5] Leggewie, Claus: *Europa zuerst! Eine Unabhängigkeitserklärung*. Ullstein Verlag, Berlin, 2017. 10.
- [6] Boia, Lucian: *A Nyugat hanyatlása*. Koinónia, Kolozsvár, 2015. 30. Ford.: Rostás-Péter István
- [7] Az írás a hamarosan megjelenő „Nagy tér” vagy „nagy gondolat” című könyv bevezető fejezete.
- [8] A migrációs kérdéseket elemző fejezetek kiegészítései és továbbgondolásai a Századvég folyóiratban megjelent tanulmányomnak. Kiss Lajos András: *A „nagy népességcsere” és az európai értelmiség. A migráció és a menekültválság nyugat-európai recepciója – a szélsőjobbtól a szélsőbalig*. Századvég, 2017/3. 93–129.
- [9] A francia baloldal hanyatlásáról kiváló összefoglalással szolgálnak Jean-Pierre Le Goff utóbbi években megjelent munkái. Lásd például Le Goff, Jean-Pierre: *La gauche à l'agonie?* Perrin, Paris, 2017.
- [10] Balogh László Levente: *Posztdemokrácia?* Metszettek, 2017/2. 2.
- [11] Crouch, Colin: *Postdemokratie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2008. 8. Ford.: Nikolaus Gramm.
- [12] Lucian Boia is hasonlóan fogalmaz: „Az összképhez tartozik, hogy a jelenlegi domináns gazdasági imperatívuszok érzéketlenek a demokrácia szabályai és elvei iránt. Lényegéből adódóan a globalizáció még 'antidemokratikusabb', mert tendenciákat és megszorításokat diktál, nyilván a nép szavazatát kikerülve. A politikát, vagy legalábbis a gazdaságpolitikát egyre inkább bolygószínten koordinálják, más szóval mindennemű demokratikus ellenőrzés nélkül.” Boia, i. m. 60.
- [13] Stepan, Fedor: *Der Bolschewismus und die christliche Existenz*. Kösel-Verlag, München, 1959. 31.
- [14] I. m. 32.
- [15] Idézi Michael Wildt. Lásd Wildt, Michael: *Volk, Volksgemeinschaft, AfD*. Hamburger Edition, Hamburg, 104.
- [16] Többek között ennek a tézisnek a bizonyítására épül a luhmannianus szociológus, Armin Nassehi nemrégiben megjelent munkája is. Lásd Nassehi, Armin: *Die letzte Stunde der Wahrheit. Warum rechts und links keine Alternativen mehr sind und Gesellschaft ganz anders beschrieben werden muss*. Murmann Publishers, Hamburg, 2015.
- [17] Benoist, Alain de: *Le moment populiste. Droite-gauche c'est fini!* Pierre-Guillaume de Roux, Paris, 2017. 132. Továbbá Michéa, Jean-Claude: *Le Complexe d'Orphée. La gauche, les gens ordinaires et la religion du progrès*. Éditions Flammarion, Paris, 2014.
- [18] Idézi Krastev: i. m. 42.
- [19] Le Goff, Jean-Pierre: *La démocratie post-totalitaire*. Éditions la Découverte. Paris, 2003. 21.
- [20] A modern geopolitika szótárát – a lipcsei földrajztudós, Friedrich Ratzel, antro-po-geográfiai munkáit felhasználva – Carl Schmitt, Karl Haushofer és az orosz Eurázsia-eszme teoretikusai alkották meg az első világháborút követő két évtized során. A kérdés megértéséhez elegendő a legfontosabb geopolitikai fogalmak ismerete. A huszadik század geopolitikai elméletei iránt érdeklődőknek ma is a Josef Matznetter által negyven éve kiadott szöveggyűjteményt tudnám ajánlani. Matznetter, Josef (Hg.): *Politische Geographie*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. 1977.
- [21] Schmitt, Carl: *Nomos der Erde*. Duncker & Humblot, Berlin, 1997. 13–14.
- [22] Krastev, i. m. 43.
- [23] Krastev, i. m. 44.
- [24] Leggewie, i. m. 21.
- [25] Krastev, i. m. 34–35. Feketelábúaknak nevezték az Észak-Afrikában, kivált Algériában élő, francia eredetű telepeseket. Jó részük farmer volt, illetve a gyarmati közigazgatásban viselt hivatali funkciót. Az algériai függetlenségi mozgalom alatt, illetve Algéria függetlenné válását követően nagy hányaduk Franciaországba repatriált. Számukat másfél millióra becsülik a történészek. Legtöbbjük évekig nagyon súlyos szociális körülmények között élt, francia honfitársaik sem fogadták őket kitorő örömmel. Pedig a feketelábúak sok hírességet is adtak a francia és a világkultúrának. Többek között „feketelábú” volt Albert Camus és Jacques Derrida is.

- [26] Corm, Georges. *Orient-Occident, La fracture imaginaire*. Éditions La Découverte, Paris, 2005. 28.
- [27] I. m. 31.
- [28] I. m. 32.
- [29] I. m. 33. Corm ezt a megállapítást Maurice Olender egyik tanulmányából idézi. Nem ismerem az írást, viszont olvastam a szerző másik könyvét, amelyben döbbenetes információkra bukkantam. Olender hatalmas ismeretanyagot mozgósítva, meggyőzően bizonyítja, hogy még az olyan minden gyanú fölött álló tudósok, mint Marcel Mauss vagy Georges Dumézil sem voltak mentesek a „kulturális rasszizmustól”. Az indoeurópai népek kulturális felsőbbrendűsége moderált változatának napjainkban is vannak hívei, mint például Jean Haudry, a lyoni egyetem nyelvészprofesszora. Egyébként Haudry munkái a legismertebb francia kiadóknál is megjelennek. Lásd Olender, Maurice: *Race sans histoire*. Galaade Éditions, Paris, 2009.
- [30] Idézi Volker Weiß. In: Weiß, Volker: *Die Autoritäre Revolte*. Die Neue Rechte und der Untergang des Abendlandes. Klett-Cotta, Stuttgart, 2017. 156.
- [31] I. m. 156-157.
- [32] I. m. 157.
- [33] Corm, i. m. 38.
- [34] Zrínyi Miklós: 'Az török áfium...' In: *Magyar gondolkodók 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 246.
- [35] Szavickij, Pjotr Nyikolajevics: *Geograficeszkije i geopolityicseskije osznovi evrazijsztva*. (elektronikus kiadás)
- [36] Trubeckoj, Nyikolaj Szergejevics: 'Európa és az emberiség'. In: Trubeckoj, Nyikolaj Szergejevics: *Dzsingisz kán hagyatéka*. Attraktor, Máriabesnyő, 2011. 7. Ford.: Tempfli Péter és Bazsó Márton
- [37] I. m. 9.
- [38] I. m. 15.
- [39] Trubeckoj, i. m. 18.
- [40] Idézi Laruelle, Marlène: *L'idéologie eurasiste russe ou comment penser l'empire*. L'Harmattan, Paris, 1999. 94.
- [41] „De önmagában nem elegendő a kulturális értékek közös készlete. Fontos, hogy mindezek az értékek és elemek a társadalom és az újító tudatában nagyjából hasonlóan helyezkedjenek el, a kölcsönhatásaik mindkét tudatban ugyanolyanok legyenek. Ez pedig csak a közös hagyomány elsajátítása révén érhető el. Van még egy elengedhetetlen feltétele annak, hogy az adott invenciót mindenki, vagy a többség elfogadja: a felfedező ízlése, vonzalmi és vérmérséklete nem állhatnak ellentétben az adott társadalom lelkialkatával – ehhez pedig közös örökségre van szükség.” Trubeckoj, Európa és az emberiség, i. m. 32.
- [42] Corm másik munkájában így jellemzi Európa „mega-identitását”: „Hogyan lehetséges, hogy ez a sokféleség olyan mega-identitásban való összetartozás érzésének látszatát produkálja, amit Nyugatnak szokás nevezni, s ami képes a tereket, a sokféleséget és a múlt gigantikus konfliktusait transzcendentálni? Igaz-e, hogy a Nyugat történelmi realitás, az értékek és a viselkedésmódok kontinuum, egészen a legtávolabbi korokig visszamenve? Vagy inkább mitológikus konstrukción van szó, s nem a valóságról, de mint minden mítosz elengedhetetlen tartozéka a mindennapi életnek?” Corm, Georges: *Pour une lecture profane des conflits. Sur le „retour du religieux” dans les conflits contemporains du Moyen-Orient*. La Découverte, Paris, 2015. 115.
- [43] Trubeckoj, Nyikolaj Szergejevics: *Jevropa i Jevrazija*. Algoritm, Moszkva, 2015. 68. (Pdf4 e-kiadás).
- [44] Érdekes, hogy a bolsevizmusnak ez a különös értékelése, benne a „visszatalálás” az eredeti orosz lélekhez, nem volt idegen Oswald Spenglertől sem. A Spengler-féle pseudomorfozisz fogalmának értelmezése kapcsán Kovács Gábor írja: „a kultúrák persze szükségképpen kapcsolatba kerülnek egymással (...) Ez azt jelenti, hogy egy fiatal önálló kultúrára ráerőlteti magát egy elaggott civilizáció formavilága, és megakadályozza azt, hogy az illető kultúra a saját lelkületének megfelelő formavilágot építsen föl, vagyis a saját történelmi útját járja. Ennek két példáját tárgyalja részletesen: az első az, amikor az antik civilizáció formái rátelepszene a fiatal arab vagy mágikus

kultúrára, eltorzítva annak kifejlődését, míg a másik az orosz eset, amikor Nagy Péter attól idegen formákat erőltet rá az orosz lélekre. Spengler szerint a bolsevik forradalom ezeknek az idegen formáknak az eltávolítása, és visszatérés a saját kultúrlélek által determinált útra.” Kovács Gábor: *A Nyugat alkonya – újratöltve*. In: Bakó Rozália Klára/Horváth Gizella (szerk.): *Diskurzusok az alkonyról*. Partium Kiadó, Nagyvárad/Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 18-19.

[45] Trubeckoj, i. m. 68.

[46] I. m. 68.

[47] Könnyen belátható, hogy Trubeckoj szigorú ítélete lényegét tekintve igazságtalan, ami vagy információhiányból, vagy a bolsevizmus/marxizmus iránt érzett erős ellenszenvéből fakad. Már Marx „kultúraelmélete” is meghaladta ezt a szimplifikáló ökonómiai determinizmust, hiszen Marx a proletariátust az „egyetemes emberi kultúra örökösének” tekintette. Ugyanakkor az ezerkilencszázhuszas évek végéig, a harmincas évek elejéig – azaz a sztálini rendszer stabilizálódásáig – Szovjet-Oroszország a művészi innováció eminens országának számított. Elegendő, ha most csak Tatlin, Malevics, Ejzenstejn stb. nevére, illetve a huszas évek Új Építészetére utalok, s rögtön látható, mennyire egyoldalú ez az ítélet.

[48] I. m. 69.

felső kép | Királynőt formázó Európa-térkép

kép | wikimedia.com

Birtalan Ferenc

HARDY

2018-03-27 | **VERS**

bogárt bevittem óbudáról a dr münnich ferenc utcába
ott dolgozott a statisztikán az artexnél
és visszamentem az alsó rakparton a dráva utcáig
ahol egy káefténél szenvedtem rövid ideig
mikor félig beparkoltam a trabanttal
szétszakadt a hardy tárcsa
kezemben maradt a kormány 1981 kora tavaszán
mindez hajnalban zuhant vissza egy álomból
hogymilyen más lett volna negyvenegy évesen
ha ez a duna-parton történik
bogár is kihagyhatott volna kórházakat
sugárterápiát

ilyenkor szokták mesélni a sorsot
hogy így rendeltetett
pedig csak egy ócska
rugalmas tengelykapcsoló
megadta magát

még kábulatban mindezek után
valaki meg akarta nézni a
a kanál-villa-kombó kentaurt
amit a ligettől kaptam 2016 karácsonyán
de kézbe véve széttört az egész
kétségbeestem mit mondok a szobrász zolinak
nem tudom összerakni-forrasztani
és balázs mihez kezd tizenkét évesen egyedül óbudán
egy toronyház hetedik emeletén

kép | shutterstock.com

Kicsák Lóránt

A TÁRSADALOM MEGÚJULÁSI KÉPESSÉGÉNEK KIMERÜLÉSÉRŐL

2018-03-26 | ESSZÉ

„[...] új intézmények és új életmódok felbukkanása nem „felfedezés”, hanem tevékeny alkotás.”[1]

Cornélius Castoriadis

„Nem a hatalmat kell megragadni, hanem az emberek képzeletét.” [2]

Lányi András

Mit sem veszített aktualitásából Jacques Derrida Psyché-tanulmányának[3] megállapítása, hogy a korhangulat árulkodó jellemzője az invenció vágya: tudományos és népszerűsítő munkák címében, konferenciák témájában, vállalatok szlogenjeiben, a politikai marketing jelszavaiban rendre felbukkan az invenció, innováció, kreativitás szó. Az új és a más föltalálásának manapság felélénkült vágya a leáldozott utópiák reményét is tovább viszi a kiábrándultság korában, hisz nem csupán valamilyen egyedi *dolog* föltalálására, hanem a technológiai újításokon túl egy egészen új *világ* kitalálására törekszünk, egy *megújult élet* reményében. „Nem ezt vagy azt a dolgot akarjuk föltalálni, (...) hanem a világot. Föl akarunk találni egy világot. Nem [felfedezni] Amerikát, az Új Világot, hanem [feltalálni] egy egészen új világot, új otthont, más embert, sőt, másmilyen vágyat stb.”[4] Derrida összekapcsolja, s egyfajta természetes együttállásként mutatja be az új világ/élet föltalálásának vágyát a dekonstrukció vágyával, mert az új felbukkanásának lehetősége és esélye is a meglévő módszeres visszabontásában rejlik. Ezzel a többnyire elvont és sajátos filozófiai módszernek vagy irányzatnak tartott dekonstrukció határozott politikai tartalmat és célt kap.[5]

„S vajon miért jár együtt a föltalálás vágya – ami addig terjed, hogy egy új vágy föltalálásáról álmodik – a fáradtság, a kimerültség, a kiüresedés tapasztalata mellett is a dekonstrukció vágyával, amely még a dekonstrukció és az invenció látszólagos ellentmondását is kész dekonstruálni?”[6]

A kimerültség és fáradtság a világ megújulási képességének kimerüléséről árulkodik. A modern világ 20. század végi krízisét továbbra is a szellem mindenkori önelidegenedése okozza. A válságból kilábalás feltétele a szellem önmagára találása az értelemképzés vállalásában; a legnagyobb fenyegetést pedig a fáradtság és a kimerültség jelenti – ahogyan erre Husserl *Az európai emberiség válsága és a filozófia* című előadása végén figyelmeztetett.[7]

mindent leural

Ugyanezeket a gondolatokat nagyon hasonló összefüggésbe ágyazva megtaláljuk Cornélius Castoriadis munkáiban is. A társadalom jelenkori válságának átvilágítása során ő szintén azt találja, hogy korunkat értelemvesztés, kiüresedés, üres formák ismétlése, konformizmus, apátia, felelőtlenség és cinizmus jellemzi. Miközben mindent leural a korlátlan növekedés, a racionális uralom, az öncélú, korlátlan fogyasztás stb. kapitalista eszméje.**[8]** A mindent elárasztó jelentéstelenségben és jelentéktelenségben, az értelem- és értékvesztésben fásulttá leszünk, amiből csak a meglévő tudatos, nyilvános és kollektív kérdőre vonásával és új formák teremtésével sikerülhet kilábalni. Ez „új létmódokat”, „a világ megragadásának, ábrázolásának, a világban lakozásnak új módjait” ígérik.**[9]** Ezért nem az osztályharcot, hanem az értelem- és formateremtés tudatos tevékenységének vállalását tekinti a forradalmi politika valódi értelmének:

El Lissitzky: Öreg ember, Russian Constructivism, flickr.com

„[...] az új nem jut automatikusan érvényre. (...) addig nem is teljesedik ki vagy be, nem telepszik meg új társadalmi rendszerként mint a társadalmi élet új típusa, amíg nem válik egy bizonyos ponton a tudatos aktivitás tárgyává, az emberek tömegének

tudatos tevékenységévé. Elkezdni ezt a tudatos tevékenységet, segíteni kibontakozásában, amikor megnyilatkozik, ez számunkra az igazán új értelem, melyet a „forradalmi politika” szavaknak *kell hordozniuk.*”[10]

A társadalmi képzelőerő és termékei, a képzetes jelentések

Hogy megalapozza az értelem- és formateremtésként felfogott forradalmi politikát, Castoriadis *A társadalom képzetes intézményesülése* című, 1975-ben megjelent munkájában megvizsgálja, milyen szerep hárul a *társadalmi képzelőerő* működésére és produktumaira, a *társadalmi képzetes jelentésekre* a társadalom öntézményesítő dinamikájában és ennek aktuális „végeredményében”: az intézményesült társadalomban. Szakít a forradalmi cselekvés értelmét, lehetőségét és célját meghatározó szokásos társadalomfilozófiai nézetekkel, és alaptézisként megfogalmazza, hogy minden társadalom maga *teremti* az intézményeit. Az alapjukat alkotó jelentéseket, melyek révén értelmet adunk „az életnek, a cselekvésnek, a választásoknak, a halálnak az ember életében, ahogyan az egész világnak is, amelyet e jelentések teremtenek, és amelyben az embereknek élniük és meghalniuk kell”[11], igazi teremtéssel hozzuk létre. Különlegességüket az adja, hogy *imagináriusak* (képzetesek, képzeletbeliek, a képzeletből és a képzelőerőből származók), amennyiben egyéb jelentésektől eltérően nincsenek ‘racionális’ vagy ‘reális’ referenciáik. Ha hordoznak is ilyen vonatkozásokat, a teljes jelentésük nem merül ki ezekben: van bennük valami több és más, ami áthatja a társadalmi lét egészét. „A képzetes társadalmi jelentések (...) nem *denotálnak* semmit, és szinte mindent *konnotálnak.*”[12] Referenciális rögzíthetlenségük ellenére sem válnak a semmiben lebegő egyéni képzelgésekké (fantazmákká), mert csak társadalmi szinten jutnak érvényre és maradnak hatékonyak, vagyis ha intézményesülnek.

„Isten, a monoteista vallások Istene képzetes társadalmi jelentés, melyet egy sor intézmény hordoz – többek között az Egyház. Akárcsak a politeista vallások istenei vagy az alapító hősök, a totemek, a tabuk, a fétisek stb. Amikor az államról beszélünk,

egész sor képzetes jelentéstől átlelkesített intézményről van szó. Ahogy a tőke, az árukereskedelem, a kamat esetében is.”[13]

erre kell és lehet számítanunk

Ezért szemléletmód-váltásra van szükségünk a társadalmi lét és a politikai cselekvés lehetőségeinek megértésében, hiszen „a társadalom születését és a történelem alakulásait

nem lehet természeti, biológiai vagy egyéb tényezőkkel 'magyarázni', ahogyan egy 'racionális' lény (az ember) 'racionális' tevékenységével sem.”[14] Ha valami radikálisan új felbukkanását észleljük a történelemben, és nem akarjuk transzcendens tényezőknek tulajdonítani – legyenek ezek a szó szokásos értelmében vett transzcendens létezők (Isten, istenek és ezek alakváltozatai, pl. ősök) vagy a történeti folyamatokhoz képest transzcendens tényezők (természettörvények, univerzálék) –, akkor „tételeznünk kell egy teremtő képességet, *vis formandit*, egyéni és társadalmi szinten egyaránt”. [15] Az egyéni képzelet mellett számot kell vetnünk a *társadalmi képzelőerő* létével és működésével is, a politikai cselekvésekben pedig elsősorban erre kell és lehet számítanunk.

A társadalmi képzelőerő formaadó, képzetteremtő tevékenysége, a formák intézményesülésének és intézményesítésének, valamint önmegváltoztató képességének folyamatai adják a *társadalmi-történelmi létszféra* dinamikus mezejét. A társadalmi élet *ön*teremtés, *ön*intézményesítés és *ön*intézményesülés, de ezt a tényt minden társadalom elfedi, amikor intézményei és törvényei eredetét önmagán kívüli tényezőkre, transzcendens erőkre vezeti vissza. *A társadalmi koherenciát biztosító, az élet kibontakozását segítő intézmények tekintélyének megteremtése áll a vallások eredetalapjában, és ez magyarázza az intézmények és a társadalmak vallásos karakterét.*

El Lissitzkij: 9. Sírásók, Russian Constructivism, flickr.com

Mivel a társadalmak nem ismerik (f)el, vagy egyenesen elleplezik az intézményeik teremtésében játszott szerepüket, nem autonómak, hanem heteronómak, azaz vallásosak. Bármennyire is előrehaladtak az autonomizálódás útján, a mai

társadalmainkban a valláshoz hasonló szerepet töltenek be egyéb formák is, amelyek így valláspótléknak tekinthetők; a heteronómítás és transzcendencia felé mutatnak a megdönthetetlen igazságokra hivatkozó politikai ideológiák, középpontjukban a karizmatikus vezérekkel és történelmi mítoszokkal, de az ún. abszolút igazságot és tudást kutató tudományos tudás is, mely minden kérdésben végső hivatkozási alap.

forradalmi pillanatok

A képzetes jelentések csak addig hatékonyak, amíg a társadalom tagjai erős megeléssel viszonyulnak hozzájuk. Amikor megroppan az érvényességük, és már nem képesek sem helyes

reprezentációként, sem érzelmeket megragadó ösztönzőként, sem tájékozódást nyújtó célképzetként betölteni rendeltetésüket, ez új jelentések alkotását, a társadalom önátalakítását kényszeríti ki. Az önátalakítás kivételes történelmi esetekben intenzív, kollektív tevékenységként megy végbe, és a törvények tekintélyének nyílt megkérdőjeleződésére irányul. Ebben az értelemben beszélhetünk *forradalmi* periódusról az antik görög világban a Kr. e. 8. és 5. század között, és Nyugat-Európában kb. a 13. századtól kezdődő időszakban. A törvények megkérdőjelezése egyúttal a társadalom törvényalkotó szerepének nyilvánvalóvá válása, ami új törvények alkotásában tudatosul. Ezekben a forradalmi pillanatokban fogalmazódott meg a társadalmi és az egyéni *autonómia terve*, és útjára indult történelmi kibontakozása, ennek „köszönhetően gondolkodhatunk és beszélhetünk ma úgy, ahogyan tesszük”.**[16]** Az európai társadalomfejlődés ennek az egyetemes fejlődési iránynak a képviselője (és útjelzője is – talán).

Castoriadis tehát a hagyományos társadalomfilozófiai modellek dekonstrukciójával igyekezett a forradalmi politikát újraértelmezni, és „a forradalmi tervnek olyan tartalmat adott, amely az egyének és a tömegek *teremtőtevékenységét* helyezi középpontba”.**[17]** Értelemadó szabadságunkat felismerve és élve vele, aktív és tudatos történelmi szereplőkké lehetünk. Nem afféle történelemcsinálókká, akik az Isten(ek) vagy más fensőbb és transzcendens erők által kovácsolt transzcendentális tervet valósítanak meg, egy előfeltételezett (és jövőbe vetített) igazságot teljesítenek be, melyet csak ők ismernek (jellegzetesen „tűzzel-vassal kiharcolnak”). A társadalmi-történelmi valóságot alkotó képzetek és jelentések megalkotóiként és

újjáteremtőiként, tehát autonóm lényként ismerhetünk magunkra, új társadalmi jelentéseket teremthetünk, vagy hagyunk felbukkanni azzal, hogy kritikai éberséggel és dekonstruktív törekvésekkel teret nyitunk számukra.

Az egyéni képzelet és a társadalmi képzelőerő teremtőtevékenysége

Hogyan kell ezt elgondolnunk és kiviteleznünk? A legjobb példa a művészet, amely egyértelműen megjeleníti, hogy a léttapasztalatok megformálása szabad teremtésben történik, „a művészet nem felfedez, hanem alkot; és az alkotás viszonya a 'valóságossal' kétségkívül összetett, de semmi esetre sem valamilyen igazoló viszonylat.”**[18]** Ebben nem különböznek a filozófia, sőt a tudomány fogalmai sem. Mind a káosznak adnak formát, a művészet ugyan szabadon teheti ezt, a teoretikus formák viszont kénytelenek a rendelkezésre álló tapasztalathoz igazodni. Igazodnak, de nem leképezik, hanem megformálják.

Az új intézmények és új életmódok felbukkanása szintén nem felfedezés, hanem aktív alkotás eredménye lehet. Amit társadalmi valóságnak nevezünk, az *a társadalmi létezés művészi megformálása*. Ez (lenne) a politika lényege. Castoriadis felfogásában a képzetes jelentések és eszmék nem arra várnak, hogy a jövőbe vetített, az utópikus logika alapján megvalósuló eszményekként „igazolódjanak” (ami a legvilágosabban nyilvánítja ki, miben különbözik forradalomkonceptiója a hagyományos forradalom-elképzelésektől).

El Lissitzkij: Új ember, Russian Constructivism, flickr.com

Mivel nincs előzetesen adott referenciájuk, maguk hozzák létre a valóságtényeket, amelyekre utalnak. Nem írnak le semmit, nem egy még nem létezőt jeleznek előre, hanem olyan cselekvésekben, történésekben öltenek testet, melyeknek maguk

jelentik a formáját. Igazságuk így *gyakorlatilag* abban áll, hogy képesek létezni: betörnek és megmaradnak a közösségi, nyilvános kommunikációs térben. *Feltéve*, ha hatékonyan bizonyulnak, hogy a társadalom tagjai megformálják, megértsék és megosszák egymással tapasztalataikat és vágyaikat, meghatározzák szándékaikat és céljaikat, és sikerrel elérjék ezeket. Az eszmék cselekvési energiákat mozgósítanak, olyan erőáramlásokat keltenek, amelyek hús-vér embereket, materiális és fizikai folyamatokat és létezőket hoznak és tartanak mozgásban. Erre az erőre úgy tesznek szert, hogy a közösség tagjai megszállják őket pszichés energiákkal (hit, elköteleződés *vonzó* vágyképzetek, célképzetek iránt). A jelentés- és értelemvesztés, az értékek és formák kiüresedése akkor következik be, amikor nem tulajdonítunk már jelentést-jelentőséget az eszméinknek.

Mivel a társadalmi képzelőerő létében és működésében egyaránt megragadhatatlan, a társadalmi jelentések bármilyen jellegű referenciális rögzítése pedig lehetetlen, csábítóan hat, hogy a társadalmi képzetes eszméket egyének képzeletére vezessük vissza – megjelölhető tartalmat tulajdonítva nekik. Castoriadis álláspontja azonban egyértelmű:

„Az egyén csak privát fantazmákat képes produkálni, intézményeket nem. Néha mégis létre jön közöttük kapcsolódás, mégpedig térben és időben jól behatárolhatóan, például a vallásalapítók és más, 'kivételes egyének' esetében, akiknek privát fantazmája a szükséges módon tölti ki a többiek tudattalanjában lévő üres helyet, s kellő funkcionális és racionális koherenciával rendelkezik, hogy eszméje megélhetőnek bizonyuljon, amikor végre szimbolizálódott és szentesítést nyert, vagyis intézményesült.”**[19]**

társadalmi-történelmi mező

A vallásalapítók, próféták (tegyük hozzá: forradalmárok és politikusok, ideológusok, tanítók, guruk, önjelölt bölcsek stb., valójában minden egyén, akinek szava különleges a nyilvános diskurzusban) színre lépésük pillanatában csak azért tudják üzeneteiket 'jó hír'-ként közölni, mert az egyéneken kialakult a készenlét, hogy ekként értsék azokat. Ezt a prediszpozíciót pedig a társadalmi-

történelmi mező generálja, alakítja ki és tartja fenn. „A próféta akkor is az intézményesültben és annak segítségével dolgozik, amikor éppen *felbolygatja azt, tette erre támaszkodik.*”**[20]**

A társadalmi képzelőerőnek mint formateremtő tevékenységnek a tudattalan működése nem zárja ki, sőt egyenesen igényli, hogy az automatikus intézményesülési folyamat áttekinthetővé, megvitathatóvá és átalakíthatóvá váljék. A *megvilágítás* magunk számára végzett munka, melynek révén „megpróbáljuk elgondolni, hogy mit csinálunk, és megtudni, hogy mit gondolunk”;**[21]** nem kívülállóként, hanem nagyon is érintettként reflektálunk saját életünkre. Tudatosítjuk társadalmi létezésünk kereteit, melyekbe bezárkóztunk. Egy algebrai rendszerhez hasonlóan, ami akkor zárt, ha a rendszer elemeivel felírható összes egyenlet megoldása is a rendszer eleme, egy zárt társadalomban minden, az adott társadalom nyelvén (uralkodó nyelvjátékaiban és társadalmi gyakorlataiban) megfogalmazott kérdésre a domináns jelentéseken és rituális nyelvjátékokon, társadalmi rituálékon belül található válasz.

El Lissitzkij: Sportolók, Russian Constructivism, flickr.com

Belátható, hogy így az intézmények és a jelentések érvényességére vonatkozó kérdéseket fel sem lehet tenni. Minden társadalom megreked a maga „hagyományában, ahol a hagyomány éppen az, hogy a társadalom legitimitására

vonatkozó kérdést nem tesszük fel”.**[22]** A megvilágítás egyszerre egyéni és kollektív tudatosítás, felvilágosítás, az autonómia értelmében vett felvilágosodás, illetve nyitás a társadalom saját hagyományára.

Castoriadis elméleti munkáját tudományos és politikai tevékenységként fogta fel, hiszen „elválaszthatatlanul összekapcsolódik egy politikai törekvéssel vagy tervvel.”**[23]** A megértő átvilágításnak mint elméleti és gyakorlati társadalomfilozófusi feladatnak valóságteremtő és -átalakító erővel kell rendelkeznie.

„[...] minden megvilágítás *érdekvezérelt*, a szó szoros értelmében *értünk* való, hiszen nem azért vagyunk itt, hogy elmondjuk, ami van, hanem hogy létre hozzuk, ami nincs (amihez az is hozzátartozik, hogy elmondjuk, ami van).”**[24]**

*

cenzúrázott agymosás

Az „autonómia-tervnek”, a képzelet „szabad teremtőtevékenységének”, az „új jelentések poiétikus alkotásának” gondolatai mind azt sugallják, hogy mi sem egyszerűbb és

természetesebb, mint új eszmék révén új világot és új életet teremteni magunknak. Az új és más lehetősége azonban a társadalmi képzeteknek az empirikus világba íródását és megtestesülését igényli. Új jelentések bevezetését a társadalmi nyilvánosság világába csakis a nyilvános kommunikáció csatornáin keresztül lehet elképzelni. A társadalmak jól felfogott érdeke a nyilvános kommunikáció lehetőségének és színterének biztosítása, ha nem akarják magukat megfosztani a megújulás és átalakulás lehetőségétől. A mindenkori hatalomnak azonban, amennyiben az uralkodó hatalmi viszonyok megtartása a célja, nem áll érdekében szabadjára engedni az új társadalmi jelentéseket és képzeteket nemző teremtő tevékenységet, megnyitni a hagyományt. Korlátozni fogja – bután és *felelőtlenül eljátszva ezzel a társadalom megújulásának lehetőségét* – az alkotótevékenységet és a nyilvános kommunikációt, ami nem csupán tiltó vagy ellehetetlenítő intézkedésekkel történhet, de a kommunikációs csatornák kisajátításával és a közbeszéd taktikus (demagóg) tematizálásával is. És mégis, ide kell betörni az új jelentéseknek és

értelmeknek. A kritikai gondolkodásnak ugyanaz a közege, mint a tömegdemokráciák politikai marketingjének. A társadalmi képzelőerő megnyilatkozásának színtere egyetlen és közös: belőle erednek és ugyanott lépnek működésbe nemcsak a forradalmi változásokat létrehívó és levezénylő, igazságos és progresszív (mert autonóm) eszmék, de a demagóg propaganda, a cenzúrázott agymosás, az előítéletes mozgósítás, a misztagóg üdvígéret, az alantas ösztönöket és vágyakat felkeltő és kielégítő politikai ígérek eszméi is. Ezért politikai tett a kritikai gondolkodás.

3. Postman 1923 El Lissitzky 1890-1941 Purchased 1976 <http://www.tate.org.uk/art/work/P07140>

Nem abban az értelemben, hogy az értelmiségieknek a hatalmi küzdelmekben, „udvari intrikákban, hatalomra törő csoportok rivalizálásában, hatalmi ügyeskedésekben” kellene részt venniük. Az így értett politikától Castoriadis, Hannah

Arendtre emlékeztetve, megkülönbözteti a *politikum* világát, mely nem szükségképpen jellemzi a társadalmakat, és csak abban a pillanatban teremődik meg, és addig létezik, amikor és amíg kérdőre vonják az uralkodó intézményeket és új intézmények alapítását viszik végbe. Ez ugyanis az a tér, melyet a fennálló politikai kereteken, a magára záruló hagyományon *belül* kell megnyitni, hogy a *más* lehetősége elérkezzék. Itt zajlanak le a nyilvános értékviták, születnek meg a kompromisszumos álláspontok. Elsősorban eszmék küzdenek egymással, és ez a küzdelem az egyedüli hatékony szelekciós erő, mely elválaszthatja egymástól a progresszív és hatalomkonzerváló, igazságos és ordas eszméket.

felfokozott ellenállás

Bármennyire közhelyszerűnek tűnik, a valódi *politika* a közös ügyek megvitatására lehetőséget adó tér megnyitását, nyitva tartását és a nyilvános értékviták lefolytatását jelenti. Ez áll szemben a hatalomtechnikai és hatalomszerzési eljárásként vagy az aktuális ügyek megoldásaként tekintett politikával. Az ügyek megalkotása, a fennálló hatalom igazságtalanságaival szembeni, a hatalom megszerzéséig felfokozott ellenállás is előbb határozott, világos, kommunikálható és a cselekvés energiáit magához vonzó képzeteket igényel. Minden más esetben hatástalan marad a politikai tett. Nem lehet a tettek mezejére lépni anélkül, hogy világos célképzeteket fogalmoznánk meg, amelyek választ adnak az aktuális helyzet kihívásaira és kellően vonzóak ahhoz, hogy megszállási tárgyai legyenek az egyéneknek. Az imaginárius képzetekhez képest a cselekvési programok, funkcionális vagy racionálisan megfogalmazott algoritmusok másodlagosak.

A társadalmi eszmék mindig olyan szituációban nyernek értelmet, melyet a társadalmi élet viszonyainak szabályai, a hatalmi viszonyokkal átszőtt kommunikációs mező határoz meg. A politikai cselekvések esetében bizonyos értelemben éppen arra kell törekedni, hogy *a fennálló viszonyok között értelmetlen közlésekkel* arra ösztönözzünk, hogy a szituáció megváltoztatásával, vagyis a fennálló társadalmi-hatalmi viszonyok felbolygatásával biztosítsuk értelmességük feltételeit. Egy politikai

tett mindenkor dekonstruktív gesztusokat tartalmaz, különben az ugyanaz mechanikus ismétlésévé, a feltételek, vagyis a fennálló társadalmi-hatalmi-kommunikációs viszonyok igenlésévé és megerősítésévé válik.

A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

[1] Cornélius Castoriadis: *L'institution imaginaire de la société*. Paris, Seuil, 1975. 200–201. A Castoriadis műveiből származó szövegrészeket saját fordításomban közlöm. K. L.

[2] Ökotáj, 31–32. sz. 2003. 138–145.

[3] Jacques Derrida: Psyché. Invention de l'autre. In Derrida: *Psyché. Invention de l'autre*. Paris, Galilée, 1987. t. I. 11–63. (A fordítás az enyém. K. L.)

[4] J. Derrida: *Psyché*. 34.

[5] A dekonstrukciót politikai-filozófiai ethoszként mutatom be a *Hiperbolikus etika és felelősség*, valamint *A dekonstrukció mint politikai filozófia* című tanulmányaimban, in: *Aporiák próbatétele*, L'Harmattan, Budapest, 2015. 241–293.

[6] J. Derrida: *Psyché*. 35.

[7] „Európa legnagyobb veszélye a fáradtság. Küzdjünk e minden veszélyek legveszedelmesebbike ellen (...), akkor a Nyugat emberi küldetésében való hitetlenség pusztító tüzéből, a kételkedés izzó lángjából, a roppant fáradtság hamujából az élet új bensőségességének és átszellemítésének főnixje támad fel, mint hatalmas és távoli emberi jövőndő záloga: mert csupán a szellem halhatatlan.” Edmund Husserl: 'Az európai emberiség válsága és a filozófia'. In: *Edmund Husserl válogatott tanulmányai*. Fordította Baránszky Jób László. Budapest, Gondolat, 1972. 367.

[8] Lásd C. Castoriadis: 'Imaginaire et imagination au carrefour'. In: *Figure du pensable*. 109.

[9] Vö. J. Derrida: *Psyché*. 41.

[10] C. Castoriadis: *Capitalisme moderne et révolution*, Paris, Inédit, 1979. t. II. 316.

[11] C. Castoriadis: 'La démocratie comme procédure et comme régime'. In: C. Castoriadis: *La montée de l'insignifiance*. Les carrefours du labyrinthe IV. Paris, Seuil, 1996. 223.

[12] C. Castoriadis: *L'institution imaginaire*. 215–216.

[13] C. Castoriadis: Imaginaire et imagination au carrefour. In: C. Castoriadis: *Figures du pensable*. Les carrefours du labyrinthe VI., Paris, Seuil, 1999. 95.

[14] C. Castoriadis: Imaginaire et imagination au carrefour. In: *Figures du pensable*. 94.

[15] C. Castoriadis: Imaginaire et imagination au carrefour. In: *Figures du pensable*. 94.

[16] C. Castoriadis: Héritage et révolution. In: *Figures du pensable*. 134.

[17] Nicolas Poirier: Cornélius Castoriadis. L'imaginaire radical. *Revue du MAUSS*, 2003/1 no 21, p. 383–404. 387. DOI: 10.3917/rdm.021.0383. <http://www.cairn.info/revue-du-mauss-2003-1-page-383.htm>

[18] C. Castoriadis: *L'institution imaginaire*. 200.

[19] C. Castoriadis: *L'institution imaginaire*. 216–218.

[20] C. Castoriadis: *L'institution imaginaire*. 218. Kiemelés tőlem – K. L.

[21] C. Castoriadis: *L'institution imaginaire*. 8.

[22] C. Castoriadis: Pouvoir, politique, autonomie. In: *Le monde morcelé*. 130.

[23] C. Castoriadis: *L'institution imaginaire*. 8.

[24] C. Castoriadis: *L'institution imaginaire*. 248.

felső kép | El Liszickij: Proun 3A, Thomas Hawk, flickr.com

Cserhalmi Luca

A TÉR BEMOZDUL

2018-03-01 | INTERJÚ

Azúr Kingával szobrászatról, művei sajátosságairól és a fiatal képzőművészek helyzetéről beszélgettem.

A művészneved Azúr. Miért választottad?

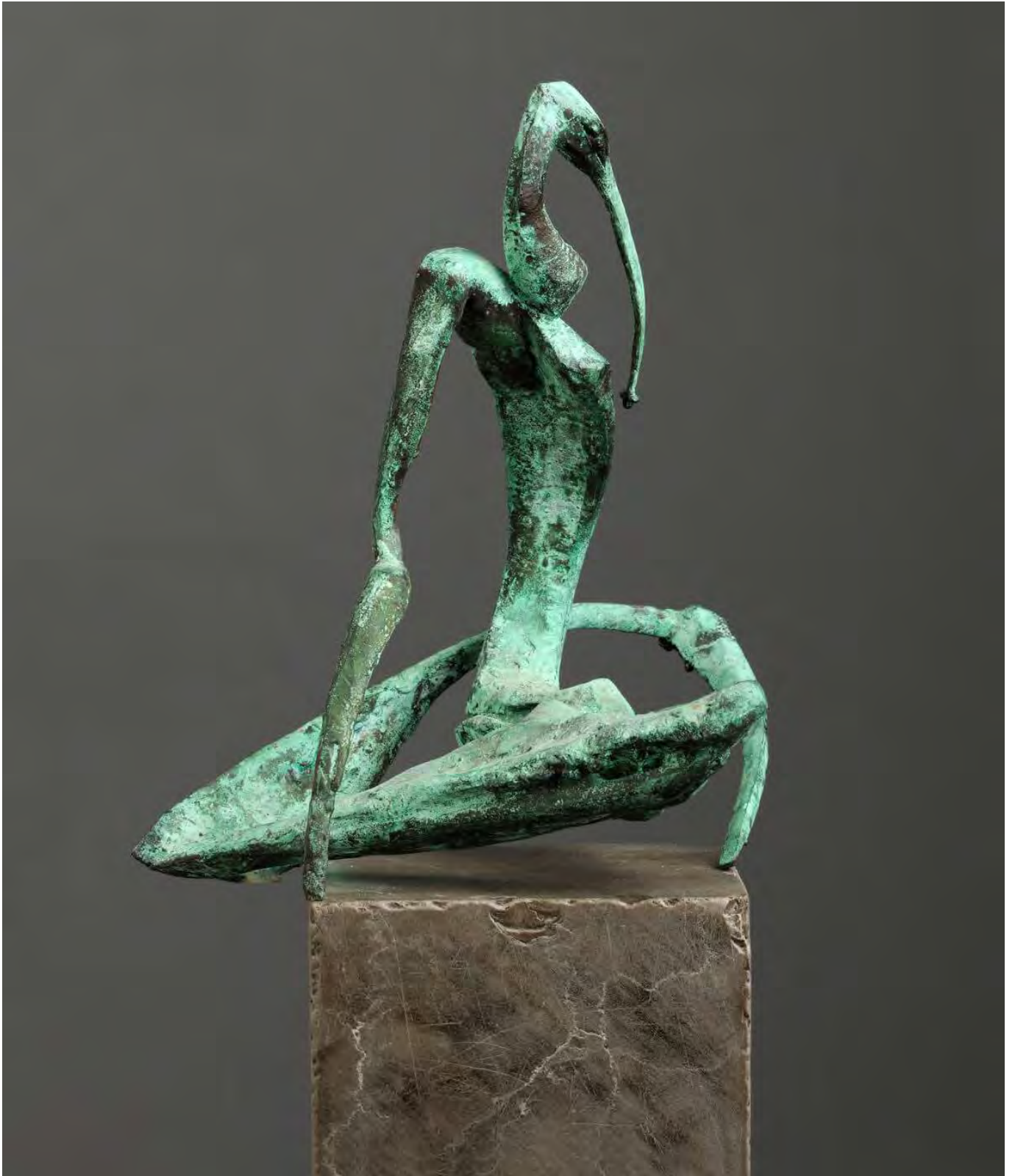
Ezt a nevet megálmodtam. Sok évvel ezelőtt bemutatkozási lehetőségem volt, és el kellett döntenem, milyen nevet használok. Még a kisművészetibe jártam, mikor megtudtam, hogy van Hajdú Kinga nevű festőművész. Nem akartam Hajdú Kinga kettő lenni. Ezt-azt elgondoltam, de egyik sem tetszett: vagy túl sok volt, vagy nem állt közel hozzám. Nem sokkal a kiállítás előtt az azúr szóval ébredtem reggel. De mi ez az azúr? Azúr Kinga? Hát akkor jó, és ez lett. Nagyon a sajátomnak érzem.

Több mint húsz éve foglalkoztat a szobrászat. Mi ragadott meg kezdetben?

Már a középiskola második felében nyilvánvalóvá vált, hogy térben tudom leginkább kifejezni magam. A tér minden oldalról körülvesz, végtelen, beleállhatunk, együtt létezőnk vele. Nekem térbe sűrítethetők a kimeríthetetlen lehetőségek, mert a hang vagy a fény is térben van. Az összjáték izgatott, amikor a *Fluidumot* készítettem. A *Szférák zenéjéből* vágunk a kompozícióhoz illő részleteket, és egy forgó fényforrás teszi illúziószerűvé az egészet. Ismerősöm azt mondta, hogy úgy hat, mintha az ember nem ott lenne, ahol valójában van. Van, akit ez megzavar, más jól érzi magát benne.

Az a célod, hogy átemeld az embert a valóságon?

Szeretném a sokszor szűkre szabott kereteket kicsit tágítani, lebontani, másképp megvilágítani, és a nézőpontváltás nagyon sokat változtat. Az emberek – sokszor én is – beleszoknak egy mederbe, de nem feltétlenül ez a valóság. Ilyen értelemben szeretném minél közelebb hozni a valóságot.

Gondolkodó

2011-ben végeztél a Magyar Képzőművészeti Egyetemen. A fiatal művészek között sok a pályaelhagyó. Te hogyan látod ezt?

Sok nehézségem volt, de nemigen tudom elképzelni, hogy ne ezt csináljam. Manapság, úgy látom, a képzőművészet még inkább eltávolodtak a „köz” világtól. Büszkék vagyunk a múltbeli nagy életművekre, de ha egy fiatal most keresi a maga képzőművészeti útját, gyakran a közvetlen környezetében is megütközést kell: miért csinálja. Eleve nagyon kevés embert foglalkoztat a művészet, arról nem is beszélve, hogy szinte lehetetlen ebből megélni. Gyakran úgy néznek rám, mint egy ufóra. Nehéz, de sohasem volt könnyű. Nem is akarok hamisan nosztalgiázni, senkivel sem próbálnám elhitetni, magammal sem, hogy ez valaha könnyű volt. De tenni kellene, hogy a művészet ne egyfajta anyagi és szellemi luxus legyen. Vissza kell hozni a köztudatba, hogy elérhető, fontos, és lehet rá áldozni, legalább időt és szándékot. Kevesen járnak kiállításokra. Pedig az is beleférne, hogy valakinek nem tetszenek a kiállított művek – csak érezhető legyen, hogy van érdeklődés.

Az alkotás mellett menedzselned is kell magad. Milyen alkalmaid nyílnak a bemutatkozásra?

Az alkotás és a menedzselés annyira eltérő tevékenység, hogy gyakran ki is ütik egymást. Volt már, hogy kulturális rendezvényeket szerveztem, de akkor nem alkottam, a kettőt nem tudom egyszerre, pedig muszáj megoldani. Különben is próbálom emberbarát módon közelíteni, hogy jó szívvvel csinálhassam, mert nem érzem jól magam, amikor erőszakosabban kell érvényesülnöm. Bízom abban, hogy vannak más módszerek is. Elkészítettem a **weboldalam**, amely sokat segít a bemutatkozásban. Nem mindig van lehetőség az érdeklődőt bevinni a műterembe, van, hogy műterem sincs, de egy jó fénykép is sok tartalmat közvetíthet, az élő tapasztalást azonban nem helyettesítheti. Keresem a hozzám hasonló értékrendűeket, akikkel el lehet indulni együtt, segíteni egymást. Nem szerencsés, ha a művészek vetélytársaknak tekintik egymást.

Mennyire személyes a művészeted?

Nagyon bensőségesen állok a műveimhez. Minden ember számára adott egy tartalomhalmaz a maga lényegi szintjén, de egyénivé válnak, ahogy valaki kifejezi azokat. Én is ihletet merítek valahonnan és ez rajtam keresztül formálódik meg, de úgy gondolom, végül közös érték lesz. Nem szoktam azon gondolkodni, hogy kiket szólítsak meg, mert az alkotások úgyis magukhoz vonzzák, akiknek szólnak. Több nyelven beszélnek.

Visszatérő motívum nálad a női alak. Önértelmezés vagy a téma hagyománya foglalkoztat?

Ez több vonalon fut. Periódusokban alkotok, amik között van nagyon sokáig tartó, van állandó, de sokszor összefolynak vagy párhuzamosan futnak. A nőiesség sokoldalúsága is érdekel, sokáig lehet újabb és újabb tartalmakat kibontani a témából, úgyhogy nem ért véget, csak most máshonnan közelítem meg.

Szintén jellemzőek műveidre az elvékonyított részek, az egyensúlyozás érzete.

Mit jelképeznek ezek számodra?

Ösztönösen alakul ki. Mindig megragadnak a légies dolgok, ami valószínűleg a szellemiséggel is összefügg. Az egyensúly mint téma motiváló számomra, abban az értelemben, hogy a jelenlegi világban a légies, finomabb rezgésű dolgok hogyan tudnak megjelenni. Néhol már összenyomódnak a teher alatt, de van, hogy mégis áttörnek.

Nagyon dinamikus a vonalvezetésed, kevés egyenest találni a munkáidban.

Mindig jobban vonzottak a lágy ívek, amik azonban sokszor élesen végződnek. Szeretem az egyeneseket is, de nem elég kifejezőek számomra. Az íveken belül is sok diszharmónia és szúrás lehetséges, rengeteg lehetőség rejlik bennük.

A szobrászat mellett festesz is. Mennyire válik külön nálad a kétféle alkotásmód?

A legnagyobb különbség, hogy a festészet inkább pillanatnyi, nem tervezek előre. Erősen érvényesül a közvetlenség, így kifejezi azt, ami épp bennem van, de ez sokszor még számomra is meglepő. A folytatásos alkotás nem új, viszont kimeríthetetlen. Ezeket *Irányított Véletlenek*nek hívom. Régóta foglalkoztatnak a természet spontán jelenségei, mint az idő nyomása alatt megrepedezett aszfalt, vagy az amorf

Gzenon

mintákban lekopott festék a régi épületek falain, amelyek mégis abszurd és ritmikus harmóniát sugároznak. Így csorog, cseppen és spriccel a festék is a megdöntött felületen. Észrevettem, hogy ezek a képek együtt rezegnek a szobraimmal. Ha közösen jelennek meg, bemozdul a tér, és a kettő összjátéka egy harmadik egészet hoz létre. Nagyon jó érzés megfigyelni, ahogy ezt a befogadók is érzékelik. Sok mindent szeretnék még ezen a területen kibontani úgy, hogy a fény és a hang mellett a mozgást is beemeljem. Sohasem gondoltam, hogy kizárólag szobrász vagyok. Sok minden érdekel, mindig kísérletezek, de már nagyjából feltérképeztem a területeket, amik igazán vonzanak. Nem tulajdonítok akkora jelentőséget a különböző művészeti ágak határainak, ami miatt sok kritika ért hagyományosabb alkotóktól, pedig szerintem épp azok a legizgalmasabbak, amik a határokon születnek, vagy több irányban is hatnak, akár az összművészet jegyében.

Sokféle technikával dolgoztál már. Melyiket kedveled leginkább?

A fém áll hozzám a legközelebb. Sok tartalmat képes alkotás közben magába szívni, és alkalmas áttört ívek, légies szobrok létrehozására. Ezért nemes anyagnak tartom. Persze több is mozgatja a fantáziámat, például az üveg vagy a fény. Nem alkalmas bármely anyag bármely tartalom megjelenítésére, a kettő sohasem független egymástól.

Absztrakt szobraid azt a benyomást keltették bennem, hogy kifordítod bennük a világot. A képzelet vagy a valóság inspirál inkább?

Az inspirál, ami a láthatón keresztül megérezésként jelenik meg. Szeretek a dolgok mélyébe tekinteni. Sokat foglalkozom különböző filozófiákkal, szellemtudományokkal, izgalmas ezeket a valóságban megtapasztalni. Érdekes az is, ahogy az ember a különböző lelki állapotokban megjelenik, és hogy mi magunk is milyen különbözően mutatkozunk meg ebben az életben. Én a valóságot keresem, kapcsolódnék hozzá, de lehet, hogy ez a mai kifordított világban kiforgatásként jelenik meg. A szélsőségek közti egyensúlyt szeretem megkeresni, és olyan pontokat találni, amik új kapukat

nyitnak meg vagy belső összefüggéseket sejtetnek. Ezeket nem kell teljesen egyértelművé tenni, mert természetellenes állapot lenne, és nem is biztos, hogy elbírnánk.

Pszicho

Élnél a teremtményeid között?

Nem minddel, de a legtöbb-bel tudnék együtt élni. Vannak olyanok is, amik az életem nehéz szakaszaiban születtek, és egy közeli ismerősöm fél ezektől. Ilyen például a *Pszicho* című szobrom is. Ezeket is meg kell jeleníteni, van helyük, jelentőségük és vezetnek valahová, formálnak minket. Szóval van olyan, amelyikkel csak egy időre szeretnék közös térben maradni, de a legtöbbel barátságban vagyok. Álomszerű, irreális térben tudnám a leginkább elképzelni őket, aminek egy-egy vetületében mindig ott van a hétköznapi valóság.

Van olyan gondolat, ami most mozgat egy új mű vagy egy új sorozat létrehozására?

A *Grófnő* szériáját szeretném folytatni, amely ellentmondásokon alapuló szellemi portrészorozat. Ez részben az én portrém, ugyanakkor a kifelé és a befelé fordulások állapotait jelöli. Emellett minél több lényt akarok még előcsalogatni, a már említett sajátos térélmény kibontását folytatnám, hiszen a tér végtelen, bárminek a befogadására képes, bele is tudunk helyezkedni, így mi is a részeseivé válhatunk, együtt tudunk létezni az alkotással. Ez persze leginkább kiállításon működőképes. *Víziószobroknak* nevezem azokat a tervezett műveimet, ahol még több szerepet kap a fény, a hang, a mozgás.

kép | kingaazur.com

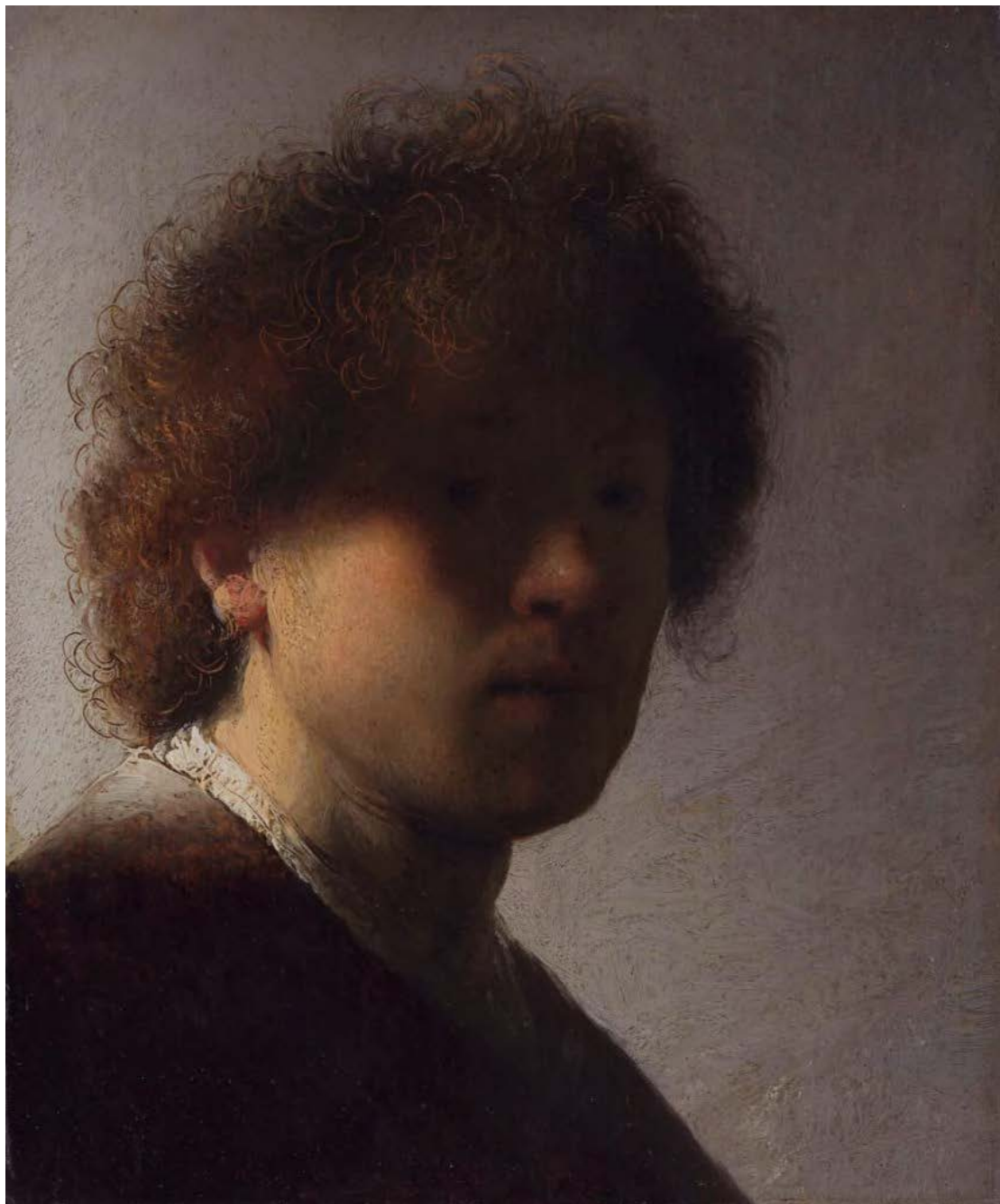
felső kép | Grófnő

Szabó Annamária

A PORTRÉ TAPASZTALATA

BESZÉLGETÉS BACSÓ BÉLÁVAL A PORTRÉ ESZTÉTIKÁJÁRÓL

2018-03-10 | INTERJÚ

Bacsó Béla az ELTE BTK esztétika doktori programjának vezetője. Két könyvében – Önarckép [1], Tapasztalat és esztétika [2] – ír a portré esztétikájáról.

SzA: Egyetemi előadásain és könyveiben is leginkább a képelmélet foglalkoztatja. Változott a nézőpontja első Rembrandt-elemzése óta?

BB: Az bizony régen volt! Még az egykori *Medvetánc* folyóiratban közöltem írásokat. A kérdésfelvetés alapvetően a metszet művészi-gondolkodói átalakítására irányult. Hogy Rembrandt miért is változtatta meg az alakok és a fény, az e világi és az isteni viszonyát, miként fejezte ki egy új képi struktúrával. Ennyiben a régi és az újabb elemzések más utat járnak: régebben a vallási dimenzió és képi ábrázolás, újabban a képi ábrázolás érdekelt. A portré kérdése, úgy vélem, meghatározó a kép történetében, ahogyan a szubjektum kérdése is – mint filozófiai probléma gyönyörű műveken vizsgálható. Már olyan korai műben is felmerül, mint Cusanus *De visione Dei* című írása, ahol a kép mintegy követi, szemmel tartja a szemlélőt. Persze, ami nála a műben megnyilatkozik, több a puszta művészi ábrázolásnál. Az ember talányos arckifejezése a portrén izgató probléma, még ha ezzel bizonyos korokban nem is foglalkoztak.

A portré kivételes státusza nemcsak az alakot öltés vagy arcot adás miatt változott. A hatalmi ábrázolás és tisztán esztétikai-képi megjelenítés kettősét is koronként újra és újra elénk állította. Gondoljunk a római császárportrékra, vagy a kései nagy portréfestő, Max Beckmann műveire, ahol az önarckép-készítés szinte magát bomlasztó megvalósulását látjuk, később pedig olyan mesternél is, mint Francis Bacon. A portré soha nem azt engedi láttatni, ki ez az alak, nem a felismerhetőség a lényeges eleme, hanem hogy valakit valamiként bemutat. Az ábrázolás döntő problémáját állítja elénk – valakit úgy szemléltet, ahogy azt nem, vagy nem így láttuk azelőtt. Bizonyos értelemben a portré az ember helyére áll. Egyszerűbben láthatóvá teszi valakinek az arcát, ahogy az csak ebben az ábrázolásban létezik.

SzA: Almási Miklós szerint a portréfestészet a „derridai vakság problémájá”-t jeleníti meg [3] – Derrida nézetében a festő hogy lát másokat, magát és másokon keresztül önmagát?

BB: Derrida szokásosan zseniális a peremet bejáró választásával! A Louvre olyan műveire koncentrált, ahol az alak látás híján térben próbál tájékozódni, azaz az általunk látható és az alak által nem látható feszültsége képezi a mű titkát. A választás – nem mintha nem írtak volna számtalan kiváló elemzést a portréről – zsenialitása abban áll, hogy a bemutatott alak maga nem tud, nem képes visszaneézni ránk, ám látás híján is térben van és tájékozódik, s bennünk ez az elválasztottság hív életre feszültséget. Fontos – már Cicero vagy Sartre is utalt rá –, hogy az arc-kifejezés szinte teljességgel a testi kifejezés határa, ahol kifejeződik, ami az emberben végbemegy. Minden „lelki” folyamat alakot ölt, és „ráíródik” az arcra. Derrida számára a portré az érzelmek és lét bizonytalanságának megvalósulása, egyben azt a naiv kényszerképzetet is cáfolja, hogy képesek vagyunk olvasni mások arckifejezéséből...

SzA: A látás és láthatóság viszonyán túl közelíthetünk a képekhez akár tapintással is?

BB: Derrida kiállítása és könyve megmutatta, hogy nemcsak az arcról olvashatunk, hanem a testhelyzetről, akár a kéztartásról is. A térben magát mozgató, a másikat érintő vagy kereső lény is belejátszik a kép értelem-keletkezésébe. Igen, ez nagyon fontos – pl. Courbet magáról mint sebesültről készített művén ennek az ön-érintésnek van jelentősége.

Francisco de Goya: Önarckép, wikimedia.com

SzA: A portré dermesztően hathat, mint Goya képei – szemmel követhet és követ is minket. Miként őrizhető meg ez az elevenesség?

BB: Az elevenesség kérdése a reneszánsz értekezések és művészi gyakorlat egyik döntő ugrópontja, mégpedig – mint Frank Fehrenbach felhívta rá a figyelmet – azért, mert a legteljesebb ellentmondást foglalja magába. Miért tekintenénk valamit elevennek, ha éppen azt látjuk, hogy ez egy kép. Leonardo *A festészetről* könyvében így írt: „Ha a Figurák nem végeznek eleven mozdulatokat és tagjaikkal nem fejezik ki bensejük gondolatát: kétszeresen halottak; halottak elsősorban azért, mivel a festészet önmagában nem él, hanem az élő dolgokat élet nélkül fejezi ki; ám ha nem járul hozzá a cselekvés elevenességéhez, kétszeresen halott marad.”^[4] Ha mindezt szétbogozzuk, talán jobban értjük a kérdést. De nem hagyható figyelmen kívül, hogy a portré esetében a cselekvésben részesedés sem segít a megértéshez – itt nyilván az arc rezdülése, erős, vagy éppen erőtlen kifejező-értéke az, ami az értelmet generálja bennünk. Olyan művek esetében, mint Géricault örültekről készített festményei, éppen azt látjuk, hogy még él, még eleven az ember, csak hogy elevenessége már nem mutatkozik, csak ismétlődik – nincs változás, nincs válasz a külső világra...

SzA: Az előbbi kérdéshez kapcsolódva: meg tudja-e ragadni önmagát a festő, ha éppen saját maga foglya a folyton változó-mozgó létben?

BB: Ez igen nehéz kérdés, mivel koronként és alkotói szándék szerint, társadalmi státuszát tekintve vagy éppen változó stílusok közepette az alkotó más és más eszközrendszert használ önmaga kiállítására. A festő ön-portréja esetében tehát gyakran a képbe „íródik” a művész társadalmi helyzete is, akár az elfordulás formájában (Courbet), vagy éppen egyfajta apoteózisként (Rubens), vagy az önvizsgálat módján (Chardin). Mégis nyilvánvaló, hogy a festő magáról készített műve a legtöbbet árul el arról, hogy ki is ő, miként látja magát és főként miként állítja ki önmagát a képen mások elé. Ennek gyönyörű példája Poussin szinte egy időben készített két önportréja. Az „autoportrait” és az ön-élet-rajz közti finom párhuzamok elemzésre méltóak. Ki az az ember, aki magát rejtve, vagy magát elem tárva megmutatkozik a műben. Ez a játéktér kimeríthetetlen.

SzA: Rembrandt és Van Gogh gyakorolhatta be magát? Az előbbi 50 önarcképet, az utóbbi 40-et festett.

BB: Rembrandt az életmű végén állította ki magát úgy, hogy nem szerepjáték vagy színpadias gesztus a hatás fő eleme, vagyis önmaga által nem eltakart, hanem szinte lecsupaszított arc tekint ránk műveiről. Van Gogh, ha jól értem, a szenvedő embert mutatja be önmagán és önmagaként.

SzA: Az Ön-arc-kép és a Tapasztalat és esztétika című könyvei között egyfajta törés fedezhető fel. Manet-val ér véget az előbbi, az utóbbi Bacon önarcképeinek destruálásával kezdődik. Vagy nincs is törés?

BB: Az „Ön-arc-kép” befejezhetetlen vállalkozásként indult, és az is marad. De számos olyan alkotó volt, akiknek a műve kapcsán ez a kérdés-együttes felmerül, és ezt folytattam a későbbi írásokban. Az önarckép monografikus feldolgozása azt a benyomást keltheti, mintha ezt a kezdetektől mondjuk Weiweiig egy ívben meg lehetne írni. Nem érdemes, ám mindig érdekes figyelni a változó feltételek között. Az új média játéktere bizonyosan sokat tesz ehhez (Hans Belting „Faces”**[5]** könyve példa erre).

Édouard Manet: Önarckép palettával, wikimedia.com

SzA: Manet-nak nagyobb figyelmet szentel, mintha alkotásai az Ön számára kiemelkednének a többi portré közül. A nemrég magángyűjteménybe került Önarckép palettával című festménye mitől különlegesebb?

BB: Ez a kései mű azok közé tartozik, ahol Manet úgy mutatja meg magát, hogy „én, a festő”, aki szinte a semmibe kivette áll, a feladat előtt. Ez vagyok, Manet, a festő. Zseniális munka, amiről próbáltam a könyvemben is írni.

SzA: Ma is eleven műfaj a portréfestészet? A fényképezés mellett is?

BB: Már a 19. századi elméletalkotók és művészek (Baudelaire, Delacroix stb.) is reflektáltak erre a problémára – mintha a fotó eltörölné/-hetné annak a lehetőségét, hogy lássuk a kiállított embert a képen. A fotó sem pusztán visszaadja, hogyan néz ki X, hanem valamiként értelmezi az embert, akit bemutat. Barthes gyönyörű fotókönyvében igazolja és szemlélteti, hogy a keresett és fellelt lény (az Anya), nem magán a képen, legjobb esetben is a kép által történik. Egyetlen kép sem adja vissza az embert, de valamiként kiállítja, azaz benne rejlő értelemmel ruházza fel.

Francis Bacon: Három tanulmány Lucian Freud portéjához, cea, flickr.com

SzA: Hans-Georg Gadamer és Heinrich Wölfflint idézi, mikor a befogadó torz „műveltség-élvezeti” magatartásáról ír, hogy nem megéri a művészetet, hanem felismeri csupán. Történetiségéhez tapadva, katalógussal a hónap alatt... Mi történt a portré befogadójával?

BB: Meg kell nézni azokat a portrékat, ahol a festő „elkészíti” X portréját, vagyis – ez a fotók esetében is igen gyakori – meg akarja örökíteni X-et, akkor éppen azt az elevenéget szünteti meg, amitől valaki az, aki. Pusztán szerepre kényszeríti. A munkában és gondolataiban elmélyült író vagy gondolkodó portréja – roppant nevetséges. A 19. századnak még megbocsátható, bár ha Nadar Baudelaire-portróját nézzük, feltűnővé válik, hogy már akkor is lehetett másként.

SzA: Mit tervez, folytatja-e képeleméleti kutatásait, elemzéseit? Készül újabb könyv?

BB: Esztétika és filozófia közti határmezsgyén szeretek időzni, hol erre, hol arra billen a hajó, s talán még halad.

[1] Bacsó Béla: *Ön-arc-kép – Szempontok a portréhoz*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2012.

[2] Bacsó Béla: *Tapasztalat és esztétika – Filozófiai és művészetelméleti írások*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2016.

[3] http://epa.oszk.hu/01300/01326/00141/pdf/EPA01326_mozgo_vilag_2012_07_5623.pdf

[4] Leonardo da Vinci: *A festészetről*. Ford.: Gulyás Dénes, Corvina Kiadó, 1967. 376 §

[5] Hans Belting: *Faces – Eine Geschichte des Gesichts*. München, C. H. Beck, 2013.

Mészáros Blanka

TÜKÖRKÉPEK

A TEST MINT ESZKÖZ MEGJELENÉSE MARINA ABRAMOVIĆ
MŰVÉSZETÉBEN

2018-03-06 | ESSZÉ

1980-ban két performansművész, Marina Abramović és Uwe Laysiepen bemutatták a *Rest Energy* (Nyugvó energia) című felkavaró produkciót. A performansz egy órán keresztül zajlott, a művészek mindvégig mozdulatlanul álltak, és mikrofonnal felerősített szívdobogásukkal érzékeltették az időt.

A produkció idején Abramović és Laysiepen négy éve voltak alkotó- és élettársak; a kettő, művészetük jellegéből adódóan, nehezen szétválasztható. Az alkotás létrejötte náluk bizalmon alapult. A *Rest Energy* című produkció Abramović beszámolója szerint még ezzel a bizalommal is végtelenül hosszúnak tűnt: alkotótársa kifeszített íjat szegezett rá, ő tartotta a fegyvert. Ha bármelyikük egy pillanatra is elengedte volna, a nyíl Abramović szívébe fúródik.

A bizarr és veszélyes produkció rengeteg kérdést felvet. Meddig lehet elmenni a művészetben, milyen eszközöket szabad használni, és a legfontosabb: művészet-e ez egyáltalán?

megfeszített íj

Mert a látvány, ahogy Laysiepen a rezzenéstelen arcú művésznő szívének szegez egy íjat, iszonyt és félelmet vált ki. A produkcióban ott lebeg a halál közeli és brutális lehetősége, a gyilkosság és az öngyilkosság. Elképzelhető, hogy van, aki számára morálisan elfogadhatatlan – pedig halállal a művészetben lépten-nyomon találkozunk. Vegyük például Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődését*, ahol a gyilkosság ideologikus – persze szívesebben olvasunk a fikción belül *megettörtént* gyilkosságról, mint hogy megfeszített íjat tartsanak a mellkasunkhoz, még akkor is, ha az végül nem fúródik a szívünkbe. Miért iszonyodunk jobban ettől, mint attól?

Az iszony a közvetlenségből fakad. Hogy itt valaki *valóban* meghalhat. Nincs fikció, ami kényelmes távolságba helyezne a dolgok brutalitásától, mert a tér, ahol mindez történik, a valóság, a szó leghétköznapibb értelmében. Amiben benne van a fikció is; a tér tehát nem rendelkezik megfogható határokkal, ellentétben a fikcióval.

serpentinegalleries.org

Marina Abramović nyíltan, közvetlenül ragadta meg azt a témát, amit a legtöbben fondorlatosan, tükrök segítségével: saját magát.

Ezek a „tükrök”: eszközök. A zeneművészetben a hang, a táncművészetben a mozdulat, a színművészetben az előadásmód, a képzőművészetben a vizuális hatás, az irodalomban a jelentés. Abramovićnak nincs szüksége tükörrre, mert művészetének

kifejezőeszköze a test

elsődleges kifejező eszköze a test; a legtermészetesebb, legbizarrabb terep, amiből hiányzik a távolság, ami minden más művészeti ágban megtalálható.

Hogy az ilyen eszközzel élő művészetnek mi a célja, ugyanolyan nehezen és sokféleképpen válaszolható meg, mint más művészetek esetében. Abramović, bár produkcióiban nem szegezi közvetlenül magának a kérdést, kutatja az egyetemes, minden művészet célját megvilágító választ. 2016-ban megjelent, *The Space In*

Between (A távolság, ami összeköt) című filmjében a művészetet a vallási rituálékkal állítja párhuzamba, és mindkettő középpontjába az átváltozást helyezi. Amilyen erőteljes a rituálétól vagy a performansztól kapott élmény, olyan erőteljes az átváltozás is.

De az átváltozás is csak eszköz, a cél inkább maga az alkotó, maga az ember.

manzardcafe.blog.hu

Ez támasztja alá Abramović állítását is, hogy a természetnek nincs szüksége művészetre, az önmagában is tökéletes – az ember alkotta közegeknek viszont van. Véleménye hiánypótló szerepet tulajdonít a művészetnek és meghatározza az ember szerepét, aki így kívülálló a természethez és a maga teremtette világhoz képest is; bizonyos mértékig mindkettőbe beletartozik, hiszen az egyiknek alkotóeleme, a másiknak alkotója – de előbbiből annak tökéletessége és zártsága, utóbbiból annak élettelenége miatt lóg ki. Az embernek, bár a természet részeként folyamatosan változik, egyik állapota sem *tökéletes*; élettelennek pedig élete során nyilvánvalóan

nem mondható. A legfőbb ok a kívülállásra ezeken felül az a képesség, ami az emberen kívül sehol nem található meg: a gondolkodás. Úgy tűnik, emiatt csak azon a hídon kaphat helyet az ember, ami természetet és mesterséges közeget összeköt – azon a hídon, ami voltaképpen maga a művészet.

Abramović bizarr alkotásai mindenképpen művészeti alkotások, hiszen nemcsak az embert helyezik középpontba, hanem a legrövidebb úton jutnak el ehhez a középponthoz: az emberi testen keresztül.

manzardcafe.blog.hu

Test és lélek összekapcsolódása, az eszközhöz hasonlóan, nagyon közvetlen, és könnyűszerrel kivívja a „polgárpukkasztó”, „szenzációhajhász”, „gyomorforgató” jelzőket. 1974-ben a *Rhythm 0* (Ritmus 0) című produkciójában a művésznő hat órán át mozdulatlanul ült, mellette egy táblán hetvenkét tárggyal. Ezeket a közönség

bárhogy használhatta – egy részükkel kellemes érzést lehetett kiváltani, más részük fájdalmat okozhatott. Az emberek eleinte tollpíhével simogatták a művésznőt, elővigyázattal közeledtek felé, majd egyre agresszívebbé váltak: leszaggatták Abramovič ruháját, rózsatüskékkel sebeztek meg a bőrét és égő cigarettát nyomtak el rajta. Amikor az idő leteltével a performer felállt és elindult feléjük, az emberek azonnal elhagyták a termet.

A test tehát egy módosult tudatállapot közvetlen lenyomata lett.

Mint egy irodalmi vagy zenemű, egy festmény vagy egy színdarab. Csakhogy ezek a maguk steril környezetében nem mutatják meg teljes, ijesztő valójában az embert, ezért lehet, hogy olyanok, akik sok műalkotást érteni vélnek, Marina Abramovič művészetétől iszonyodva fordulnak el.

fizikális következmények

Pedig nem csak a performanszművészet kockázatos. Más művészeti ágban legfeljebb nem ennyire közvetlen a kockázat. Minden művészetnek vannak pszichés

következményei, és ezek könnyen formálódnak fizikális következményekké. Marina Abramovič voltaképpen nem csinált mást, mint megfordította ezt az utat, és művészetében rögtön a lehetséges fizikális következményeket vállalta, azokkal mutatva be a pszichéseket.

Az ilyen művészet azonnali szembenézést kíván. Azonnali reakciót a befogadótól. Egy pillanatra sem hiteti el, hogy szórakoztat, és nem is engedi, hogy szórakoztatónak minősítsék: üdítő és kellemes helyett kőkemény és kellemetlen, mint csaknem minden hiteles művészet – kíméletlenül újra és újra szembesíti az embert örökös kívülállásával.

felső kép | manzardcafe.blog.hu